

Monemvasia Ayasofyası – Fethiye Camii
Monemvasia Hagia Sophia - Fethiye Mosque

Yılmaz BÜKTEL*

Özet

Monemvasia. Yunanistan'da, Mora Yarımadası'nın güneyinde, Ege kıyılarına bakan doğu yönünde yer alan sarp bir yarımada'nın ve burada yer alan yerleşimin adıdır. Yarımada ve kilisesi adını ana karaya bağlantısını sağlayan köprüden alır ve Monemvasia sözcüğü de bu durumu anlatan "Tek Giriş" anlamındadır. Monemvasia ve kilisesi Bizans dönemi, Latin dönemi ve uzunca bir süre de Osmanlı dönemini yaşamıştır. Bildirimizin esasını teşkil eden Ayasofya Kilisesi, yarımada'nın yüksek kesiminde, bir uçurum kenarında konumlanmıştır. Yarımada'nın bu yüksek rakımlı arazisi geçmiş dönemin akropolis kalıntılarını ve sonraki dönemlerin farklı kalıntılarını da içerir.

Ayasofya Kilisesi, Atina yakınlarında bulunan Daphni ve Hosios Lukas kiliseleri ve Sakız Adası'ndaki Konstantin Monomakhos Manastırı (Nea Moni) kilisesinin mimari yapısıyla aynı olan ve bu yönüyle ilgimizi çeken 8 destekli plan şemasına sahip bir kilisedir. Bu yapı Osmanlı idaresi süresince fazla bir değişime uğramaksızın Fethiye adıyla cami olarak kullanılmıştır. Öyle ki cami olarak kullanımdan bugüne gelebilen tek obje mihrap nişidir. Yapı hakkında topladığımız verileri bir bildiri ile değerlendirmek isteğimiz bu nedenledir.

Anahtar Kelimeler: *Monemvasia; Ayasofya; Fethiye Camii; Mora; Bizans*

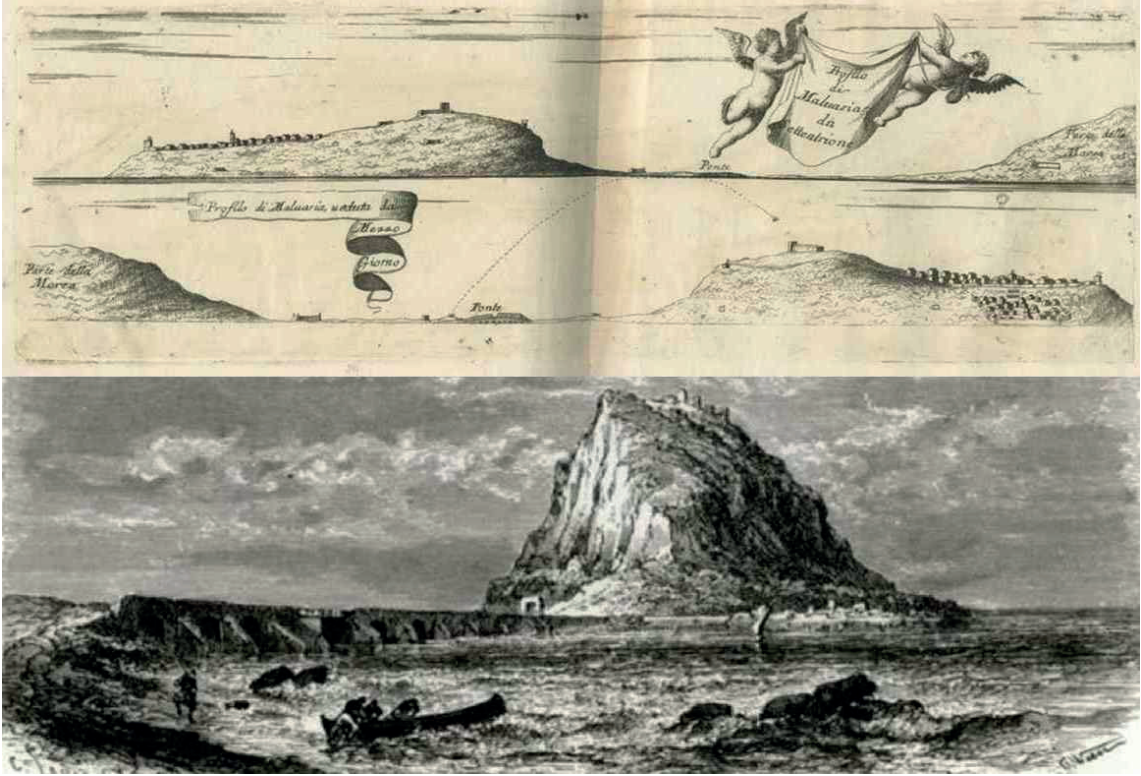
* Doç. Dr., Trakya üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Edirne, yilmazb@trakya.edu.tr, ybuktel@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0001-8988-7688

Abstract

Monemvasia. It is the name of a steep peninsula and the settlement located here in Greece, in the south of the Peloponnese Peninsula, facing the Aegean coast. The peninsula and its church take their name from the bridge that connects them to the mainland, and the word Monemvasia means “Single Entrance”. Monemvasia and its church survived the Byzantine period, the Latin period and for a long time the Ottoman period. Hagia Sophia Church, which forms the basis of our declaration, is located on the edge of a cliff in the high part of the peninsula. This high-altitude land of the peninsula also contains the acropolis ruins of the past period and different ruins of later periods.

The Hagia Sophia Church is a church with an 8-supported plan scheme, which is the same as the architectural structure of the Daphni and Hosios Lucas churches near Athens and the Constantine Monomakhos monastery church on the island of Chios, and attracts our attention in this respect. This building was used as a mosque under the name of Fethiye without much change during the Ottoman Administration. So much so that the only object that has survived from use as a mosque is the Mihrab niche. This is why we want to evaluate the data we collected about the structure in a statement.

Keywords: *Monemvasia, Hagia Sophia; Fethiye Mosque; Peloponnese Peninsula; Byzantine*

Görsel 1. Monemvasia ve köprüsü. (Thomas Wyse)

Ayasofya deyince, hiç şüphesiz aklımıza öncelikle İstanbul Ayasofya'sı gelir. Ülke sınırlarımız içinde, Edirne ve Enez, İznik, Trabzon, İstanbul Küçük Ayasofya, Kırklareli-Vize, Gümüşhane, Zonguldak ve Bitlis'te "Ayasofya" adını taşıyan farklı plan özellikleri taşıyan yapılar olsa da onların bu adla anılması ne kadar yerindedir konusu bir tartışma nedeni-çalışması olabilir.

Bugün ülkemiz sınırları içinde olmasa da geçmişte Bizans İmparatorluğu sınırları içinde kalan ya da Bizans'la ilişkili görünen Ayasofya adını taşıyan yapılar vardır: Kiev, Ohri, Selanik, Sofya ve Nesebar ile bildirimize konu olan Monemvasia Ayasofya'sı bunlar arasında sayılabilir. Ancak Ayasofyaların sayısı bu kadarla kalmaz, Rusya'dan Çin'e, farklı planlar sergileyen bu yapıların sayısı 40'ı bulmaktadır. Bildirideki amacımız Ayasofyaları tanıtmak değil (bağlantıdaki kaynaklar ve araştırmalar bunu yapıyor), Monemvasia Ayasofyasını ve ait olduğu değişik plan yapısı üzerine bildiklerimizi ve bulduklarımızı aktarmak; uzun süre Osmanlı idaresinde ve Venedik kontrolünde kalan bu yarımadanın bizi de ilgilendiren tarihçesi üzerinde durmaktır. (<https://www.haber7.com/seyahat/haber/2993995-turkiyenin-ayasofya-camiileri-farkli-sehirlerde-9-tane>; Karahallıoğlu-Kurak Açıcı 2021: 1-24; Mygdalis 2021)

Monemvasia'daki Ayasofya kilisesi bizi yukarıdaki bahis açısından değil ilginç ve az görülen plan yapısıyla dikkatimizi çekiyor. Sekiz destekli ama aynı zamanda kapalı Yunan haçı şeması da gösteren bu yapının benzerleri ki sayıları bir elin parmaklarını geçmez ve hepsi de sınırlarımız dışındadır. Atina Daphni, Atina yakınında Hosios Lukas ve nispeten sınırlarımıza yakın Sakız adasındaki Nea Moni kiliseleri, Monemvasia Ayasofya'sını da eklersek sayıları 4'ü buluyor. 11.-12. yüzyıla tarihlenen bu yapıların benzerleri diyebileceğimiz, ancak kapalı Yunan haçı şeması göstermeyen bu yapılar Kıbrıs'ta çok görülen geç tarihli örneklerdir (Büktel 2000: 14).

Çalışmada önceliğimiz Monemvasia'yı tanıtmak ve tarihçesi ile önemine değinmektir. İkinci bölümde ise konumuz Monemvasia Ayasofyası ve Bizans döneminin önemli yapı tiplerinden biri olan "Sekiz Destekli Kilise" planından söz etmek ve ardından yapının dış ve iç mimarisini anlatmaktır.

Monemvasia'nın Tarihçesi ve Coğrafyası

Monemvasia'nın erken tarihinin bilgileri yetersizdir. Erken tarihli bir söyleme göre, Monemvasia'nın 6. yüzyılın sonlarında Slav işgalcilerinden kaçan insanlar tarafından bulunduğu öne sürüyor. Kısa bir refah döneminden sonra, özellikle Girit'i fetheden, Arap akınları nedeniyle bölgenin nüfusu azalmış görünüyor. Ada 12. yüzyılda bölgeyi işgal eden Normanlar'a karşı yapılan savaşlarda deniz üssü olarak hizmet vermiştir. Konstantinopolis 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi'ne teslim olduğunda, Mora Yarımadası'nda kalan son Bizans kalesiydi, ancak iki yıllık bir kuşatmadan sonra 1248'de Frank lordu William of Villehardouin tarafından alındı.

1262'de Bizanslılar bir antlaşma sonucu Monemvasia'yı geri aldılar ve ertesi yıl Bizans filosu çevredeki bölgenin kontrolünü ele geçirdi. İlk başta Bizans Peloponnese valisinin (kephale: Başkanlık) makamı iken, vilayet büyüdükçe Mystras başkent oldu. Konstantinopolis'i kurtaran Palaiologos İmparatoru VIII. Mikhael, Monemvasia'ya bazı ayrıcalıklar tanıdı ve burayı bir metropol haline getirdi. Aşağı şehir 1292'de Katalan Şirketi ve 1332'de Aydın Emiri tarafından yağmalandı. 1384'te Mora despotu I. Theodore Palaiologos şehri Venedik'e sundu, ancak güçlü Mamonas ailesi bağıışı engelledi. 1460'da Monemvasia papalık otoritesine girdi ve kısa süre sonra Venedik'e geçti. Venedikliler 1540 yılında Monemvasia'yı Osmanlılara bıraktılar. Venedikliler 1690'da onu tekrar kontrol edecekler ve tüm Mora'nın kontrolünü ele geçirecekler ancak 1715'te Monemvasia dahil tüm yarımadaı kaybedeceklerdi. (<https://www.thebyzantinelegacy.com/monemvasia>; Eyice 1991: 216-217; Kiel 1992: 434-436)

Osmanlı egemenliği dönemi kayıtlarında yerleşimden; Menekşe, Menefşe ya da Benefşe adlarıyla bahsedilmiştir. 1540 ile 1570 yılları arasında Mora sancağına bağlıken, bu tarihten sonra Mistra sancağına bağlanmıştır. 1583 tarihli Osmanlı kaynaklarına göre yerleşimde, tamamı Gayri Müslim 320 hane kaydedilmiştir. Daha sonraki yıllarda yerleşimde, Müslüman nüfusta önemli artış yaşanmıştır. Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları'nın devamında 12 Ağustos 1690 yılına gelindiğinde 300'ü silahlı olmak üzere 1200 Türk'ün teslim olmasıyla yeniden Venedik egemenliğine girmiştir. 1715 yılındaki Mora Seferi ile Osmanlılar kasabayı yeniden topraklarına katılmıştır. Yunan İsyanı esnasında 1821 yılında Yunanlar tarafından ele geçirilmiş ve sonrasında yeni kurulan Yunanistan Krallığı'na bağlamıştır. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Benef%C5%9Fe>)

Yunanistan'ın bağımsızlığını takiben ve hatta Yunanlıların eski evlerine akın etmesiyle Monemvasia daha da küçüldü. 1911'de kasabanın üst kısmı tamamen terk edildi ve 1971'de 32 nüfusuyla en düşük seviyesine geriledi. Aşağı Şehir bugün, Bizans, Venedik ve Türk etkilerinin karışımı olan bir orta çağ kasabası gibi görünüyor; çökmekte olan kalıntılar, restore edilmiş evler, kale duvarları ve kayalık yamaçlarda zikzak çizen Bizans kiliseleri arasındaki patikalardan oluşan bir labirent. Küçük boyutu ve Atina'dan gelen hafta sonu tatilcilerinin akını nedeniyle zaman zaman kalabalık görünebilir, ancak freskli kiliseleri, Arnavut kaldırımlı sokakları ve yolları ve bol çiçekleri ile kasaba huzurlu kalır. (Monemvasia, Joebeckerphoto)

Yukarıda anlatılanlar Aşağı Şehir'in yıkılmış yapılarının tamamının restorasyon geçirmesiyle "Tarihin Mirası" özelliği kazanmasıyla zaman içinde turistik bir beldeye dönüşmüştür.

Aşağıda vereceğimiz video linkleri bizim anlatımımıza da yol gösteren özlü videolardır. Aslına bakarsanız, Monemvasia 18. yüzyıldan bu yana turistik bir nitelik kazandığı için sanal ortamda, çoğunluğu turistik nitelik taşıyan pek çok video ile karşılaşmak mümkündür. Konu ilginizi çekse de çekmese de bu kısa videoları izlemek okura neyle karşılaşacağını kısa yoldan öğretecektir.

https://www.youtube.com/watch?v=Dp1OanlsA_I Monemvasia Genel

<https://www.youtube.com/watch?v=6LI0VYP6u5A> Kilise Dışı

<https://www.youtube.com/watch?v=Dmhlcf7mGwE> Kilise İçi

Monemvasia Yarımadası'nın Coğrafyası

Geçmiş yüzyıllar öncesinde Monemvasia'nın bir yarımada olduğu, bir deprem sonucunda, ana karadan ayrılarak bir adaya dönüştüğü yolunda söylemler olduğu gibi, aslında bu kara parçasının zaten ada olduğu ama onu karaya bağlamak gayesiyle Kara ve Ada arasındaki sığılıkta yer alan kayalıklar kullanılarak üzerine kurulan köprü yardımıyla Ada karaya bağlanmıştır. Deniz ulaşımını saymazsak Monemvasia'ya ulaşmanın tek yolu bu köprüdür ki onun bu özelliği Ada'nın da adına ilham kaynağı olmuştur. "Yerleşimin bulunduğu ada, 375 yılında meydana gelen deprem sonucu ana karadan ayrılmasıyla oluşmuştur. Eski yerleşim ve kale deniz seviyesinden 100 m kadar yükseklikte yer alan platoda yer almaktayken, günümüz yerleşimi adanın güneydoğusunda denizden 15 m yükseklikteki yamaçta kuruludur. Ayrıca adanın batısında küçük bir yerleşim bulunmaktadır." 1890 yılında, doğal kıstağın küçük bir kısmı gemiler ve tekneler için yapay bir köprü oluşturmak amacıyla kesildi. Ada, alanı çoğunlukla deniz seviyesinden yaklaşık 100 m yükseklikte, 300 m genişliğe ve 1-2 kilometre uzunluğa kadar ulaşan büyük bir platodan oluşmaktadır. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Benef%C5%9Fe>)

Karaya bu köprüyle bağlanan Ada, batı yönünde denize dikine uzanan büyük bir plato görünümündedir. Burada doğmuş ve büyümüş olan Yunan Şair Giannis Ritsos yarımadayı, sahip olduğu etkileyici yüksek görüntüsüyle onu büyük boyutlu bir gemiye benzetmiştir. Yarımadayı çepeçevre saran kıyı uzantıları onu daha çok alabora olmuş bir tekneye de benzetir. Yarımada, Akdeniz'in okyanusa bağlantısını sağlayan Cebel-i Tarık boğazı önünde bu geçiş noktasını kontrol eden kayalık kütleye benzetilir ve adanın diğer bir adı da bu nedenle Mora'nın (Peloponnes) Cebel-i Tarık'ı adıyla anılır. Burada korunan deniz geçişi ya da rotası, Girit adası ve Mora yarımadası arasından geçen deniz güzergâhıdır. (https://en.wikipedia.org/wiki/Yiannis_Ritsos)

Görsel 2. Monemvasia, Aşağı Şehir ve Yukarı Şehir. Sol tarafta yukarıda köprü.

Görsel 3. Monemvasia'ya doğudan bakış. Ters dönmüş tekne

“Batı kapısından şehre adım atmak, zamanda geriye gitmek gibidir. Kasabaya giren ziyaretçiler, kapının dışındaki küçük park alanından karanlığa doğru yürüyor, kısa bir tünelde 90 derecelik iki dönüşten geçiyor ve 21. yüzyıl ile Orta Çağ’ın tuhaf bir şekilde karışmış dokunuşuna adım atıyor. Dar ana cadde boyunca 800 yıllık binalarda yer alan küçük dükkânlarda her türlü şey satılıyor. İki kişinin ancak yan yana yürüebileceği kadar geniş olan ara sokaklar, görünürde hiçbir sebep yokken, restore edilmiş evlere, yıkıntı yığınlarına, kiliselere ve deniz surlarına çıkıyor. Mağazalar ve diğer ticari kuruluşların dışında burada 21. yüzyıl, büyük oranda yok. Kasaba, elektrik kabloları, sıhhi tesisat ve görünüşten gizlenmiş antenlerle restore edildi.” (Monemvasia, Joebeckerphoto)

Yarımadanın bu devasa yüksekliği nedeniyle zorlu bir coğrafyası vardır. Ada’da aynı adla anılan bir yerleşim yeri vardır. Ada’nın coğrafyasından kaynaklanan özel durumdan ötürü ikiye bölünmüş olan bu yerleşim alanı “Aşağı Şehir” ve “Yukarı Şehir” olmak üzere iki ayrı bölge olarak tanımlanmıştır. Monemvasia adı, bu coğrafyanın ve şehrin tek adı değildir. Bu güvenliği sağlam olan yarımada, Bizans döneminden bugüne gelene kadar değişik yönetimlerin idaresine girmiştir. Yarımadanın başlıca yöneticileri Bizans, Mora despotluğu, Bizans sonrasında Rum ahali, Osmanlı, Venedik olmuştur. Monemvasia adı Ortodoks Bizans, Mora ve Rum ahali yönetiminde geçerliyken, Osmanlı döneminde Monemvasia’nın değişik bir söylemi olarak kabul edilen Benevşe, Menevşe veya Menekşe kullanılırdı. Venedik ise Malvasi’yi kullanır. Bu sonuncu isim ayrıca yörenin üzümlerinden yapılan ve önemli bir ticaret metâsı olan şarapların da marka ismi olmuştur.

Yine resimlerde görüleceği üzere, Ada yüksek bir plato görünümünde olmasına rağmen, güneyinde nispeten yükseltisi az, kuzeye doğru hafif bir eğimle yükselen kabaca dikdörtgen alan, Aşağı Şehir olarak adlandırılır. Bu yerleşim saldırılara açık olduğu ve yukarı şehre çıkış yolunun başlangıcını içerdiği için batı, doğu ve denize bakan güney yönünde güçlü sur duvarlarıyla koruma altına alınmıştır. Surlar Osmanlı yapısı denilse de Venedik etkisini gösteren eklentiler de vardır. Kuzey yönünde uçurumlar olduğu için surlar yoktur. Yukarı Şehir’e çıkışı sağlayan ve *volta* olarak tanımlanan varyantlı merdivenler yüksek seviyelere tırmanmayı nispeten kolaylaştırır. Monemvasia’da ne aşağı ne de yukarı şehirde motorlu araç kullanılmaz, havaleli nesnelere ise atlar ve eşeklerle taşınır. Üç yönden surlarla kaplı Aşağı Şehir’in dört yönünde surlar üzerinde açılmış 4 kapısı vardır: Batı, doğu ve denize açılan güney kapısı. 4. kapı iki bölümden oluşur. İlk bölümün yeri volta merdivenlerinin orta yükseltisinde yer alan bir kontrol noktasıdır. İkinci bölüm ise Yukarı Şehir’in uçurum kenarında yer alan surları üzerinde bulunur. Bu iki kapının da Osmanlı ve Venedik dönemlerinde yukarı şehri koruyan kontrol noktaları olarak önemli bir işleve sahip olduğu düşünülür.

Adayı, anakarayla birleştiren köprünün giriş kısmında eskiden herhangi bir yerleşim yokken bugün orada tamamen yeni bir mimariyi sergileyen Gefyra (Köprü) kasabası vardır. Araç ile veya yaya olarak şehre, köprüden geçtikten sonra güney kıyısında yer alan asfalt yolla ulaşılır. Batı kapısı kontrol noktası da içerdiğinden en gösterişli kapı burasıdır. Bu kapıdan girdiğinizde hafifçe doğuya yönelen yol-cadde-sokak şehrin ana arteridir ve doğu kapısına kadar uzanır. Bu güzergâhın yarıya yakın kesiminde güney yönünde şehrin merkezini oluşturan KANONİ Meydanı vardır. Güneye döndüğünüz noktada kuzeye yönelirseniz voltanın basamaklarına ulaşırız

Görsel 4. Yukarı Şehir. Ön planda Ayasofya

Görsel 5. Aşağı şehir

Görsel 6. Aşağı Şehir güzergahı

Görsel 7. Kanoni meydanı, (Helkomenos K. Menekşe C.)

Aşağı Şehir’de mimari yapılaşma bozulmamıştır. Gefyra’daki modern yapılar orada görülmez. Bizans, Venedik ve Osmanlı dönemlerindeki işgaller ve kuşatmalar 19. yüzyıla gelindiğinde şehir çok yıpranmış ve bütün yerleşim yapıları bu yıkımlardan payını almıştır. Zaman zaman bu yıkımlar nedeniyle farklı yörelere göçerek şehrin boşaldığı dönemler de olmuştur. Ancak 1821 sonrasında şehirdeki orta çağ döneminden kalan konutlar restorasyona tabii tutularak, şehir dokusu yeniden canlandırılırken, Monemvasia turistik bir merkez olmak yoluna girmiştir. Kentin ana ulaşım arteri olan yol ve ara sokakların darlığı da şehrin dokusunun da korunduğunu gösterir.

Yukarıda yerini tanımladığımız Kanoni Meydanı şehrin merkezi konumunda olan, denize yukarıdan bakan küçük bir alandır. Meydanın doğusunda kubbeli bazilika planındaki Helkomenos şehrin en önemli dini yapısıdır. Bu önemin gerekçesi de burada korunan 14. yüzyıla tarihlenen bir “Çarmıhta İsa” ikonasının bulunmasıdır. Bu ikona geçen yüzyılda Atina Bizans Eserleri Müzesi’ne nakledilmişse de ısrarlı istekler üzerine geri getirilmiştir. Diğer bir anlatıya göre bir grup hacı ikonayı çalmış ve ikona ancak yeniden bulunduğu evine dönebilmştir. Meydanın güneybatı ucunda Benevşe-Menevşe-Menekşe olarak bilinen (Derviş Ağa) bir cami vardır. Bu cami 1821 sonrası şapele dönüştürülmüşse de sonradan kısa bir süre cezaevi ve ardından Bizans eserleri müzesi olarak restorasyon ve düzenleme görmüştür. Aşağı Şehir’de bulunan Kilise ve camilerin sayısının 40’ı bulunduğu söylene de Yukarı Şehir’deki cami ile beraber iki yapı bugün kilise olarak kullanılmaktadır. Kilise ve şapellerin varlığını 7- 8 tanesi dışında belirleyemedik.

Ana cadde, üzerinde beyaz bir haç bulunan etkileyici bir çan kulesinin, antik bir kuyunun ve Ege Denizi’ne bakan eski bir topun bulunduğu kasaba meydanına çıkar. Güney Yunanistan’ın hayatta kalan en büyük Bizans kilisesi olan İmparator II. Andranikos Komnenos tarafından 1293 yılında inşa edilen İsa Helkomenos Kilisesi (Zincirli İsa) de meydanın sınırında yer alıyor. Kilise, beşik tonozlu çatılı, kubbeli, üç nefli bir bazilika. İçeride freskler, taşınabilir simgeler ve Piskoposluk tahtı var. Meydanın karşısında, bugün Monemvasia’ya adanmış bir arkeolojik koleksiyona ev sahipliği yapan küçük, kubbeli eski kilise Agios Petros (St. Peter) yer almaktadır. Bu müze ilk olarak 16. yüzyılda cami olarak inşa edilmiş, daha sonra kiliseye, hapishaneye ve kahvehaneye dönüştürülmüştür. Müze 1999 yılında açılmıştır ve giriş ücretsizdir.

“Kasaba meydanından sonra ana cadde, yokuş yukarı şehrin kalıntılarına veya daha doğuya doğru şehrin daha az restore edilmiş bölümlerine giden bir dizi küçük cadde arasında kaybolmuş gibi görünüyor. Bir yan sokak, kale duvarının tabanından güneye doğru küçük bir deniz kapısına çıkar. Aşağı kentte farklı onarım durumlarında çok sayıda başka kilise bulunabilir. Bunlar arasında, 1700 civarında inşa edilen ve bugün neredeyse bir harabe olarak duran Panagia (Meryem Ana) Mirtidiotissa Kilisesi de bulunmaktadır; ancak içinde hala dini adakların ve titreyen bir mumun bulunduğu küçük bir sunak da bulunmaktadır. Yakın zamanda restore edilen 16. yüzyıldan kalma Panagia Hrysaphitissa Kilisesi, güzel beyaz badanalı duvarlara sahiptir ve denize bakmaktadır. Diğer kiliseler Aziz Nicholas, Katolik Aziz Anne, Aziz Andrew ve Aziz Demetrios’a adanmıştır. Toplamda eski şehirde 40’tan fazla kilise vardı.” (Monemvasia, Joebeckerphoto)

Görsel 8. Volta merdivenleri.

Görsel 9. Yukarı Şehir kapısı.

Aşağı Şehir meydanından kuzey yönüne tırmanırsak, bizi Yukarı Şehir'e ulaştıracak volta merdivenlerinin başlangıcına ulaşırız. Burası 10 boğum ya da varyant dönüşü olan moloz taş basamaklı bir merdivendir. Merdivenlerin 6. varyantında, kontrol noktası niteliği taşıyan basit bir kapı yapısı vardır. Varyantların sonunda uçurum kenarındaki sur duvarları üzerinde açılan kuzey kapısına ulaşır. Bu kapıdan geçtikten sonra artık Yukarı Şehir'deyiz diyebiliriz. Volta zorlu bir merdivendir ama ziyaretçilerini çok sorun çıkarmadan hedefe yani platonun başlangıcına ulaştırır.

“Demir bir kapı olsa da aşağı kasabadan dik, dolambaçlı bir yol, yukarı kale ve kasabanın kalıntılarına ulaşır. Yukarı Şehrin büyük bir kısmı harabe halinde ve bitki örtüsüyle kaplı durumdadır. Müzede bulunan haritalar eski sarnıçların, evlerin, kiliselerin ve surların yerlerini gösteriyor. Adanın en ucunda, kalıntılar arasında tek başına duran Ayasofya Kilisesi, Ege Denizi'nin yukarısında, bir uçurumun kenarında yer almaktadır. İstanbul'daki ünlü Ayasofya'nın daha küçük bir versiyonu olan Monemvasia'nın Ayasofya'sı, geçmişi 1150 yılına kadar uzanan sekizgen kubbeli bir kilisedir.” (Monemvasia, Joebeckerphoto)

Yukarı Şehir'de insan yerleşimi (bugün için) yoktur. Batıdan doğuya uzanan platonun batı kesimi Antik dönem ve sonrasına ait kalıntılar içerir. Bu bölümü Akropol olarak da düşünebiliriz. Burada birkaç kısmen ayakta olan yapı kalıntıları olsa da arazi her şeyi yutmuş görünmektedir. Bu alan ancak patikaları, inişleri-çıkışları olan tepeleri aşarak gezilebilir. Doğu kısmının yapılaşması daha sade görünür. Kuzey kapının hemen yakınında tonoz örtülü, arkası kapalı olan sütunlu bir galeri formu gösteren, Aşağı Şehir'e ve denize bakan bir seyir terası vardır. Burada ulaşım yolları toprak olsa da batı kısmına göre daha rahat ulaşılabilir. Kuzey kapıdan çıkınca platonun kuzeydoğu yönünde ilerlersek çok geçmeden Monemvasia Ayasofya'sının görkemli hatları bizi karşılayacaktır. Aslında bir manastır olsa da kilise dışındaki diğer yapıları tanımlamak güçtür. Kilisenin apsis cephesi etkileyici bir uçurumun kıyısındadır.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, Ayasofya adını taşıdığı bilinen 9 dini yapı vardır: İstanbul Büyük Ayasofya Camii, İstanbul Küçük Ayasofya Camii, Edirne Enez Ayasofya

Camii, İznik Ayasofya Camii, Kırklareli Vize Ayasofya Camii, Trabzon Ayasofya Camii, Gümüşhane Ayasofya Camii, Zonguldak Ereğli Ayasofya Camii, Bitlis Çekmece Köyü Ayasofya Camii. (<https://www.haber7.com/seyahat/haber/2993995-turkiyenin-ayasofya-camiileri-farkli-sehirlerde-9-tane>; Karahaliloğlu- Kurak Açıcı 2021: 1-24) 10'uncu olması muhtemel, kayıtlardan bilinen bir Ayasofya da Edirne il merkezinde yer almaktaydı. Orijinal resmi Bulgaristan'da olduğu bilinen bu yapının Monemvasia Ayasofya'sı gibi 8 destekli bir yapı olduğu düşünülür. Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında İtalya'dan Çin'e kadar uzanan bir coğrafyada sayıları 40'ı bulan, Ayasofya adını taşıyan yapılar vardır. (Ayasofya 3)

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi ile Batılı kaynaklar.

Düsturname-i Enveri:

“Fatih dönemi müverrihlerinden olan Enveri, 22 bab şeklinde tanzim ettiği eseri Düsturname'nin 18. babını Aydınöğulları'na -bilhassa- Gazi Umur Paşa'nın Adalar denizinde icra etmiş olduğu gaza faaliyetlerine ayırmıştır. Söz konusu bab biçim olarak “yüceltme duygusu” ile yazıldığından destan niteliğinde kabul görmektedir. Bununla beraber içeriğinde yer alan bilgiler, muasırı olan kaynaklar ile mukayeseli olarak incelendiğinde “Destan'ın” 14. yüzyılda Adalar Denizi'nde faaliyetlerde bulunan milletlerin tarihi açısından önemi anlaşılmaktadır. Mezkûr eserde yer alan bilgilere dayanılarak Umur Paşa'nın 14. yüzyılın ilk yarısında Adalar Denizi'nde etkili bir güç olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Yine ayrıca bulunduğu coğrafi sahanın ve siyasal şartların doğal bir sonucu olarak Umur Paşa'nın “gaza” siyaseti ile “denge” siyasetini etkili bir şekilde uyguladığı anlaşılmaktadır. Umur Paşa'nın şahsında söz konusu döneme dair önemli bilgiler aktaran Enveri, yine dönemin ruhuna dâir de önemli ipuçları vermiştir. Bu noktada Umur Paşa'nın Adalar Denizi'nde faaliyetlere girişmesinin arifesinde, yaptırmış olduğu kayığa “Gazi” adını vermesi şüphesiz boşuna değildir ve dönemin ruhunu betimleyen önemli bir yansımadır. Aynı şekilde İslâmî duyguların yoğunluğu ile ele alınan destanda, samimi bir Müslüman olarak resmedilen Umur Paşa'nın, içinde bulunduğu jeopolitik şartların gereğiyle sonradan Bizans imparatoru olacak olan Kantakuzen ile samimi bir “kardeşlik” hukukuna dayanacak şekilde ittifak kurması, onun taassuptan uzak “gerçekçi ve dengeli” bir siyaset güttüğünü gösteren önemli bir emâredir. Öte yandan söz konusu eserin destan biçimiyle yazılmış olması, eserden çıkarılacak yorumlarda daha fazla temkinli ve titiz olmayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, Düsturname'nin destansı (epik) biçimini nesnellik süzgecinden geçirerek, Umur Paşa'nın Adalar denizindeki askerî ve siyasi faaliyetlerinin mahiyetini ortaya koymayı amaç edinmektedir.” (Celep 2017; Emecen 2012)

Umur Bey'in yukarıda bahsi geçen ve sonradan Bizans imparatoru olacak Kantakuzenos ile dostlukları oldukça uzun sürer ve bu süreçte hangisi dara düşerse diğeri ona muhakkak yardım ederdi. Bu ikili Adalar denizi dışında günümüzde Batı Trakya (Dedeağaç, Kavala, Gümölcüne) olarak anılan Yunanistan sınırları içindeki bölgede fetihlere kalkışmış, başarılı da olmuşlardı. (Büktel 2023)

“Düsturname'de geçen bir başka pasajda Umur Paşa'nın tahta cülusunun ardından, Saruhanoğlu Süleyman Bey ile birlikte Monevesya'ya yapmış olduğu sefer anlatılmaktadır. Bu sefer sırasında birleşik Türk donanmasının miktarı 276 gemi olarak dile getirilmiştir. Monevesya'yı savaşız olarak haraca bağlayan Umur Paşa, Saruhanoğlu Süleyman Bey ile birlikte İşpen bölgesine hareket ederek buradaki bazı kaleleri zapt ediyorlar. Daha sonra sayısız miktarda ganimetle geri dönüyorlar. Bu sırada Saruhanoğlu Süleyman

Bey'in kadırgası kıyıya vurarak zor duruma düşüyor. Yakın arkadaşı ve müttefiki Süleyman Bey'in zor durumda olduğunu öğrenen Umur Paşa, beraberinde on gemiyle Süleyman Bey'i kurtararak geri dönüyor" (Celep 2017)

Murat Celep, Düsturname-i Enveri'yi baz aldığı çalışmaya dayanarak 14. yüzyılda Umur Bey ve can dostu Kantakuzenos'un yaptıklarını, Adalar denizi ve Trakya'dan Selanik'e kadar olan bölgeyi nasıl kontrol ettiklerini ve Umur Bey'in, Kantakuzenos'un Bizans İmparatoru olma çabalarına yaptığı destekleri anlatır.

Düsturname-i Enveri'ye dönersek Monemvasia ile doğrudan ilgili bir pasaj vardır: "Düsturname bundan sonra Umur Bey'in gemilere binerek Monemvesia'ya çıkıp havaliyi yağma eylediğini, bu havalideki kalelerden birini zapt ve tekfurunu yani senyörünü, oğlu ve kızıyla esir ettiğini, Gifrios adını taşıyan Senyörün sınıfı Ruhaniye mensup bir kimse olduğunu, badehu Umur Bey'in üsera ve garayimle tekrar Eğriboza dönerek orada Mese pir yani Pierre Zeno tarafından istikbal edildiğini, Mese Pir'in her sene Birgi'ye haraç göndermeyi taahhüt ettiğini, Gifrios'u Umur Bey'e affettirip bütün ailesini serbest bıraktırdığını, ondan sonra Umur Bey'in donanmasına tekrar rakip olarak Anadolu'ya döndüğünü ve bu deniz seyahati sırasında Kırım'dan gelen zengin bir tüccar gemisine tesadüf ederek hamulesini zapt ettiğini, İbrahim Bey'in gemiyi yaktığını, kardaşının bu insafsız hareketine karşı büyük teessür duyduğunu, badehu Umur Bey'in Kayın Adası'na geldiğini ve orada ..... Monemvasiya, Yunanistan sahillerindeki şehirlerden olup Achaya prensliğinin zayıf düştüğü esnada tekrar Rum imparatorluğunun eline geçmiş olan Monembasia şehridir.

İtalyan ve Rum menabiinde (kaynaklarında) Umur Bey'in bu seferi hakkında tafsilat olmamakla beraber Türklerin 1333'te Akdeniz'i donanmaları ile alt-üst ettikleri ve Makedonya'ya, Yunanistan'a, Eğriboz'a dahil olduklarını, Papa 22. Jean'ın Venediklileri, Türklerle harbe teşvik ettiği ve İstanbul İmparatoru Andronik(os)in yeese düşerek Latinlerden istiane için, İstanbul ve Roma kiliselerinin tevhide hususunda Papa'ya müracaat ettiği mezkurdur. Binaen aleyh biz de Umur Bey'in Mumduniça-Egriboz-Monevesya seferinin 1333 senesinde vuku bulmuş olduğunu kabul edeceğiz." (Düsturname-i Enveri, 30)

Evliya Çelebi:

"Evliyâ Çelebi (1611-1685) kırk yılı aşkın bir süre Macaristan'dan İran'a, Kırım'dan Habeşistan'a uzanan geniş Osmanlı coğrafyasında seyahat etmiştir. Kendini "seyyâh-ı âlem" olarak tanımlayan Evliyâ Çelebi, Seyahatnamesi ile imparatorluktaki zengin maddî kültürü bütün yönleriyle tanıtmıştır. Günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalan bölgeyi gezmeye her ne kadar ilk 1645 yılındaki Girit seferi sebebiyle Girit adasından başlamışsa da, esas Yunan anakarasını, İyon ve Ege adalarını ve Girit'i 1668-1671 yılları arasında gezerek anlatmıştır. Bu bölgelere ait verdiği bilgiler Seyahatnamesi'nin 8. kitabında yer almaktadır. Doğu Ege adalarına ait yazdıkları ise 9. kitapta bulunmaktadır.

Evliya Çelebi'nin Yunanistan'a seyahati 1667 yılı sonunda (10 Receb 1078 – 26 Aralık 1667) gaza niyetiyle dostları ve Ak Mehmed Paşa ile vedalaşmasıyla başlar. Girit harbine son verecek olan Kandiye'deki Venedik garnizonuna yapılacak nihaî saldırıda bulunmak için 28 Şubat 1668'de hazırlıklarını tamamlayarak Edirne'den yola çıkar. Evliya Çelebi'nin izlediği güzergâha kabaca bakacak olursak Gümölcine, Selanik ve Tırhala üzerinden ki arada yan geziler de yaparak Mora'ya doğru yavaşça seyahat ettiğini görürüz. İzdin ve İstefe'den geçerek Eğriboz'a varır. Buradan da Atina'ya gider. Aynı yılın ortalarında Gördüs'e (Korinth) gelir ve Mora yarımadasına ulaşır. Daha sonra Ka-

lavrita, Ballıbadra ve Holumiç üzerinden Kefalonya adasına gider. Buradan Anavarin'e gelir ve Modon, Koron, Mizistre üzerinden yazımızın konusu olan Benefşe'ye ulaşır. Benefşe'den ayrıldıktan sonra Argos ve Anabolu'ya gidecek ve buradan 22 Eylül 1668'de Girit'e doğru yola çıkacaktır." (Akyay 2011: 129-130)

"Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği Benefşe ya da diğer adıyla Monemvasia, Mora yarımadasının en doğuda bulunan parmağı andırır yarımadası üzerinde yer alır. Zapt edilemez yalçın bir kayanın üzerinde yer alan hisarıyla korunan muhteşem bir limana sahip kayanın aşağısındaki bu küçük kale-kasaba günümüzde büyük oranda terk edilmiştir. Üç yanı deniz, bir yanı dar ve kumluk kanal ile anakaraya bağlıdır. Bu kumluğun üzerine açılıp kapanan yaklaşık 200 m uzunluğunda bir köprü yapılmıştır. Kasabanın zengin ve hareketli bir tarihi vardır. Orta çağlarda Benefşe, "Zapt edilemez bir kale", "Hellenizm'in Kutsal Kayası", "Yunanistan'ın Cebel-i Tarık'ı" ve "Kaya" lakaplarına sahip adı çıkmış bir korsan yuvası idi. Osmanlı Devleti tarafından elde edildikten sonra stratejik öneme sahip bir kale ve nahiye merkezi oldu. Askerî önemi büyük kalesi 300 m genişliğinde 1000 m uzunluğunda bir alana sahiptir. Benefşe'nin yukarısı, yani kalesi yaklaşık 200 m yükseklikte denize bakan düzlükte, aşağı kesimi ise kayalığın güney kıyısında denize doğru yönelen dar bir arazi parçası üzerinde bulunuyordu.

Benefşe, Lakonia kıyılarına yakın bir yerde denizden yükselen yalçın bir kayanın üzerinde inşa edilmişti. Antik dönemde bu kaya küçük Minoa dağlık burnunun ucuydu. Bizans'ın erken dönemlerinde yerli ahali Avar-Slav istilacılardan kaçarak buraya sığındı. Berzahı keserek kayayı ada haline getirdiler ve bu güvenli ortamda kasaba büyüdü. Daha sonra kayayı anakaraya bağlayan bir köprü yapıldı. Bu köprü tek giriş noktası olduğundan kasaba "tek giriş" anlamına gelen μόνη (tek) εμβασία (giriş) Μομεμβασία, yani Monemvasia adını aldı. Bir diğer eski adı da biraz daha farklı bir söylenişle Μοβοβασία Monovasia idi ki yazılı belgelerde bu şekliyle geçtiği gibi yöre halkı tarafından bugün de kullanılır. Kasaba, 1540 yılında ellerine geçinceye kadar yaklaşık 200 yıldan fazla bir zaman diliminde, Pirî Reis'de de yer aldığı gibi, Osmanlı Türkleri tarafından Monavasya, Manavasiya ya da Manavaşiya olarak adlandırılır. Bu tarihten sonra ise Türkçe olarak tekrar isimlendirilir ve Benefşe (Menekşe) adını alır. Bu isim de esasen Yunancasının bozulmuş halidir." (Akyay 2011: 131-132)

Evliya Çelebi'nin Menekşe'ye ait notlarını ilgili ciltten aktarmak yerine, Menekşe bölümünü ek bilgilerle yorumlayarak bir makale oluşturan Bülent Akyay'ın çalışmasından yararlandık. (Akyay 2011: 129-155)

Benefşe'nin (Monemvasia) Kısa Tarihi "Mora yarımadasının güneydoğusunda Malea Burnu'nun 20 mil kuzeyinde bir ada kasabası olan Monemvasia, İtalyanlar tarafından Malvasia, Fransızlar tarafından da Malvoisie olarak adlandırılmıştı. Günümüzde neredeyse unutulmuş bir yer olsa da, halen adı burada üretilen ve Avrupa'nın çeşitli dillerinde Malvasia, Malvasier, Malvoisie ya da Malmsey adı verilen sert tatlı şarap ile yaşamaktadır. Bir zamanlar Monemvasia çok önemli bir deniz ticaret yolu üzerinde büyük bir liman ve ticaret merkezi ve aynı zamanda tarihte hiç de küçük rol oynamamış zapt edilemez bir kale idi. Ege Denizi'ne Batı'dan girişin muhafızı olarak adeta Yunanistan'ın Cebel-i Tarık'ı idi.

Monemvasia, tarih içerisinde istikrar derecesinde tekrarlanan savaşlar, Doğu'dan ya da Batı'dan gelen istilalara direndi. Her zaman Yunanistan'ın başarılı fatihlerine en son boyun eğen yer oldu. Geç bir orta çağ kaynağı, 6. yüzyılda istilacı Avarlardan kaçan mültecilerin kıyıda güçlü ve ulaşılamaz bir yer bulduğunu ve kendi piskoposlarıyla yer-

leştiklerini ve tek girişinden dolayı buraya Monemvasia adını verdiklerini yazar. Burası Epidauros Limera antik kenti yakınlarındaydı. 15. yüzyıldaki Bizans tarihçisi Phrantzes, Bizans İmparatoru Maurikios'un (582-602) hükümdarlığının ilk yılı olan 582-583'de kurulduğunu yazar. Kasaba büyük günlerini ileride 13. yüzyılda İstanbul'dan gelen Bizans güçlerinin Mora'ya ana giriş noktası olduğunda yaşayacaktır. Maurikios tarafından Monemvasia, 34. sırada bağımsız metropolitlik haline getirildi. Kasaba 9. yüzyıldan itibaren Bizans tarihinde ön plana çıkmaya başladı. Haçlı Seferleri başladığında Bizans'ın Komnenos hanedanına mensup imparatorları Monemvasia'nın avantajlı konumunu Batı'ya karşı ileri karakol olarak kullanmaya başladılar. Şehre büyük oranda kendi kendini idare etme imtiyazı verildi. Bu da doğadan gelen muazzam savunma gücüyle şehir sakinlerinde, direniş ruhu ve Orta çağ Yunanistanı'nda pek görülmeyen siyasî sorumluluk geliştirdi.

1147 yılında Monemvasia, Sicilya Normanlarından gelen ilk saldırısını geri püskürttü. 1204 yılındaki IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'un Haçlılar tarafından ele geçirilmesiyle Bizans İmparatorluğu işgalciler tarafından paylaşılmıştı. İstanbul merkezli Latin imparatorluğu kurulmuştu. Mora tarafları da Akhaia Prensiği olarak Frankların hissesine düşmüştü. 1204'den sonra Monemvasia, Bizans'ın Avrupa'da elinde kalan tek toprağı idi.

Prens Geoffrey I. Villehardouin'in başlattığı saldırılardan sonra oğlu II. Geoffrey Monemvasia'nın fethi meselesiyle ilgilenmeye devam etti. Fakat bu fetih Villehardouinlerin üçüncüsü olan William'a nasip oldu. Prens William 1245'de, Mora'da Franklar için sürekli rahatsızlık yaratan ve deniz yoluyla rahatsız edilmeden İznik'teki Bizans İmparatoru ile irtibat sağlayan Hellenizm'in bu kutsal kayasına yönelik kuşatma hazırlıklarına başladı. Fakat Venedik'in denizden vereceğı destek olmadan bu işin başarılamayacağı görüldü. Mora'nın Franklar eline geçmesinden yarım asır kadar sonra denizden ve karadan üç yıllık uzun bir kuşatmanın ardından tüm erzakı tükenince 1248'de William Villehardouin'e bağı Frank ve Venedik ortak gücüne teslim oldu. Teslim olurken bile ahali, deniz hariç tüm feodal hizmetlerden muaf olma şartını kabul ettirebildi. Kaleye Frank garnizonu yerleştirildi ve kasabada Korinth'e bağı Latin piskoposluğu kuruldu.

Franklar şehri 14 yıl ellerinde tutabildiler. 1259 yılında Pelagonia Savaşı'nda esir düşen William'ın fidyenin bir kısmı olarak Bizanslılara geri döndü. İznik İmparatoru VIII. Mikael Palaiologos'un 1259'da Manastır yakınlarındaki Pelagonia Savaşı'nda Latinleri mağlup etmesinin ardından İstanbul'u tekrar ele geçirerek Bizans'ı ihya etmişti. 1261'de başkentini kaybeden İstanbul'daki son Latin İmparatoru II. Baldwin İtalya'ya giderken Monemvasia'ya uğradı. Bu savaşta esir düşen Akhaia Prensi William için Maina ve Mistra ile birlikte Monemvasia 1262'de VIII. Mikael'e verilecek fidyeyi oluşturdu. Bizanslılar bu üç yer ile Mora'da yarımada'nın tümünü geri alabilecek bir köprübaşı elde etmiş oldular. Hemen burada bir Bizans eyaleti kurulunca Monemvasia'nın orta çağlardaki önemi bu tarihten sonra başladı. Şehir, İmparatorluk valisinin merkeziydi. Monemvasia, uzun ve bitkin mücadele olan Mora'nın geri alınması sırasında ilk kez Bizanslıların ana sığına tahtası haline geldi. 1263'de başlayan savaş ile yeni Mistra Despotluğu'nu güçlendirmek için Ceneviz gemileriyle getirtilen aralarında Anadolu'dan 3500 ücretli Türk askerinin de bulunduğu İmparatorluk güçlerinin karaya çıkış yeri, Frank prensliğine saldırının karargâhı ve Venediklilerin ticaret yolu üzerinde giderek artan korsanlığın merkezi oldu. Monemvasia'nın Bizans valisinin aynı zamanda Atina Frank Dükalığı'na ölümcül darbeyi indiren Katalanlar üzerinde otoritesi vardı.

14. yüzyıl başlarında Monemvasialı korsanlar Katalanlardan Salamis adasını ele geçirdiler ve bir süre haraca bağladılar.

Monemvasia'nın doğal yapısından kaynaklanan üstünlüğü, **VIII. Mikael**'in bahsettiği mâlî imtiyazlarla arttı. Bu da **kenti İmparatorluğun İstanbul'un Batısındaki başlıca şehri haline getirdi**. 1293 yılında dindar oğlu II. Andronikos bu mâlî imtiyazları tanıdığı gibi dinî imtiyazlar vererek kentin piskoposluk makamını tüm Mora üzerinde yetki alanına sahip metropolitlik derecesine yükseltti. Sonra bu metropolitlik İmparatorlukta 10. makam seviyesine yükseldi ve 17. yüzyıla kadar Modon, Koron ve Androussa piskoposlarını atama yetkisine sahip oldu. **Kaledeki Agia Sofia kilisesini de inşa ettirdi.**" (Akyay 2011: 132-134)

Metni uzatmamak adına Bülent Akyay'ın Osmanlı hakimiyetine kadar olan tarihçesine ara veriyor ve Osmanlı Venedik ilişkileri ve dönemlerine bakıyoruz. Bu tarihçeyi biz başlangıçta ayrıntılara girmeden vermiştik ancak asıl konumuz Yukarı Şehir'deki kilise olduğu için detaylı tarihçeyi kısa tutmak durumundayız. Bülent Akyay'ın makalesinin tamamına verdiğimiz linkten kolayca ulaşılabilir;

https://www.academia.edu/1576655/EVL%C4%B0Y%C3%82_%C3%87ELEB%C4%B0_SE_YAHATNAMES%C4%B0NE_G%C3%96RE_BENEF%C5%9EE_MONEMVAS%C4%B0A

Monemvasia'nın Osmanlılar Tarafından Ele Geçirilmesi ve Benefşe Adını Alması

“1502-03 Antlaşmasıyla sadece Nauplio (Anadolu) ve Monemvasia, birkaç on yıl daha Venediklilerin elinde kaldı. Ada zapt edilemezliğini sürdürüyordu. Venedik Podestası daha ziyade askerî vali haline gelmişti. Venediklilerin Levantta tedricen azalan ticareti Monemvasia'yı karanlığa sürüklemeye başladı. Fakat 1537'de başlayan bir sonraki Osmanlı- Venedik Harbi 1540 yılında kaybedilince Venedikliler halen fethedilememiş bu kaleyi barış antlaşmasının bir şartı olarak Osmanlılara verdiler. Daha sonra Türkler bu kayayı ele geçirme girişiminde bulunan ilkin 1564'de Malta Şövalyelerine ve daha sonra 1653'de kasaba dışında iki kaleyi ele geçirmelerine rağmen Venediklilere karşı savunmayı başaracaklardı.

Sadrazam Lütfi Paşa (Temmuz 1539-Mayıs 1541) Venedik heyeti ve Fransız arabulularla uzun müzakerelerden sonra 28 Temmuz 1540 tarihinde Venedik'in 200.000 duka altın ödemesi ve Mora'da halen Venediklilerin elinde bulunan ve son Venedik üsleri olan iki kaleyi, biri Anadolu (Napoli di Romania, Nauplia) ve diğeri Manavasiya, Osmanlılara bırakan antlaşmayı yapmasından sonra barış sağlandı. Antlaşmaya göre Venedikliler topraklarını, kilise çanlarını, diğer teçhizatlarını, kaledeki subay ve askerlerini istedikleri yere götürmesine ve hatta ahaliden isteyenlerin de istediği yere gitmesine müsaade edildi. Ayrılmak isteyenler başka Venedik topraklarına iskân edildiler. Mamonas ailesi ahfadı Zante-Zakynthos adasına, diğeri Korfuyu, Kefalonya, Girit veya Kıbrıs'a yerleştirildiler. Bir kısmı daha sonra geri dönerek Osmanlı tebaası oldular. 24 Kasım 1540'da Mora Sancak Beyi Kasım Paşa'nın adamı olan Subaşı Yunus, Alessandro Contarini'den Menefşe'yi kasabayı (varoş) ve hisarını boş olarak teslim aldı. 21 Kasım'da da Anadolu teslim alınmıştı. Barış antlaşmasında Manavasiya olarak geçen kasabanın adı, Subaşı Yunus'un haftalar sonraki teslim belgesinde Menefşe olarak geçti. Türklerin, kasabanın yeni hâkimleri olarak kasabaya kendi dillerinde yeni bir ad verdikleri görülmektedir. Menefşe'den ziyade Farsçadan geçen ve daha popüler Türkçe formu olan Benefşe kullanıldı.

Piri Reis'in Sultan Süleyman için 1520'de hazırladığı ve 1525'de tamamladığı Kitab-ı Bahriye'nin genişletilmiş ikinci halinde Monemvasia'nın Osmanlı idaresine geçmesinden 15 yıl öncesinde bir haritada Kal'a-yı Manavaşiya, diğeri haritada Kal'a-yı Me-

nevaşiya okunmaktadır. Hatta Malea Burnu için de Kavro Maliya, Benefşe Burnu geçer. Bu metinde kasaba Osmanlılar için hala Manavaşiya iken yakınlarındaki Malea burnu Benefşe'dir ki kasabanın Yunanca adının bozulmuş halidir.

Osmanlı dönemi metinlerde Benefşe veya Menekşe olarak yer almaktadır: Kale-i Benefşe, Menekşe hisarı, Benefşe kasabası vb. Hatta Menefşe ara formu da vardır. Evliyâ Çelebi de 10 ciltlik eserinde kasaba ve kale için hem Benefşe hem de Menekşe adını birlikte kullanmıştır. 1589 yılında III. Murad'a giden Fas elçisi Menekşe'den geçmiş ve 1590'da dönüşte yine buradan geçerken kasabanın adını, buranın menekşe çiçekleriyle dolu olmasıyla açıklamaya çalışmıştır. Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde Benefşe'ye halk dilinde Menekşe dendiğini belirtir. Dağlar, beller ve Tsakona nahiyesi menekşe ve diğer çiçeklerle adeta süslediğinden ve menekşe kokusu insanın dimağını kapladığından bu kaleye Benefşe dendiğini yazar:

“Evvelâ bu kal'a-i Benefşe'ye elsine-i nâsda Menekşe derler. Lisân-ı Freng'de (---) dir, lisân-ı Rûm'da (---) dir, ammâ lisân-ı kavm-i İslâm'da Benefşe'dir. Vech- i tesmiyesi oldur kim dağların ve bellerin ve Çakona nâhiyesi ellerin cümle benefşe ve zerrîn ve müşk-i rûmî ve ada soğanı zeyn edüp benefsec râyihası âdemin demâğın mu'attar ettiğinden bu kal'aya Benefşe derler.”

Bu suretle şüphesiz “tek giriş” kasabası “menekşe çiçeği” kasabası haline gelmiş oldu. Muhtemelen Nauplia gibi Monemvasia'nın da antlaşma hükümleri gereği boş olarak teslim edilmesi ve ahalinin de pek çoğunun kasabayı terk etmesi yüzünden yabancı unsurlarla yeniden iskân yapılması yeni bir isim vermek için uygun fırsat vermiş olsa gerektir.

Girit Savaşı sırasında (1645-1669) Venedikliler 1653'de Benefşe'yi ele geçirmek istedilerse de başarısız oldular. Deniz kıyısında aşağı plato üzerindeki kasaba, bu fırsattan istifade yeni duvarlar ile çevrelendi ki Evliyâ Çelebi yeni duvarları anlatır ve Sultan IV. Mehmed'in işi olduğunu söyler. Savaşın sebep olduğu tehlikeli ve kritik durum kasabanın garnizonunun artmasına da yansır. 1669-70 tarihli bir Osmanlı bütçesine göre yeni inşa edilen batı ve doğu surları için gereken askerler ve topçularla 523 kişi bulunuyordu. Bu büyük garnizonun yıllık harcaması, bölgenin cizyesi ve Benefşe'nin kendi liman gelirleriyle karşılandı. Bütçe, aynı zamanda aşağı kasabanın duvarlarının tamirine de değinir.” (Akyay 2011: 137-140)

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Benefşe:

Bülent Akyay makalesinde 144. sayfaya kadar genel konulardan söz eder, bu nedenle 144-145. sayfalarda söz edilen Monemvasia'daki 2 camiye ilişkin yorum ve naklen kayıtlara yer veriyoruz:

Daha sonra kaleyi tarif etmeye başlar. Coğrafi konumundan başlayarak adeta tanrı eliyle yaratılmış ada misali bu yalçın kayanın zirvesindeki hisarın doğudan batıya uzanan emsalsiz iç kalesinin kapalı havalarda bulutlar içinde kaldığını, üç tarafında duvarı bulunmadığını aşağı kaleye bakan kapısı tarafında duvarlarının bulunduğunu, yüksekliğinden ötürü aşağı bakmanın zor olduğunu söyler. Van kalesiyle kıyaslayarak ondan üç kat daha yüksek ve geniş olduğunu belirtir.

“Akdeniz kenârında Mora cezâresinin cenûbîsi tarafında bir sivri burunda hemân bir ada-misâl bir kırmızı yalçın kaya üzre ol kûh-ı ser-bülendin zirve-i a'lâsında evc-i âsımâna berâber dest-i kudret ile halk olmuş kal'a-i Kahkahâ-yı Rûm bir hisâr-ı

üstüvâr-ı lâ-nazîrdir kim şarkdan garba tûlânî vâki' olmuş bir iç kal'a-i bî-misâldir kim ba'zı zamân kesâfet-i hevâda iç kal'a bulutlar içre kalup tâ vakt-i zuhurda şidet-i hâr olunca ebr-i kebûtlar zâ'il olup iç kal'a nümâyân olmağa başlar. Tâ bu mertebe iç kal'a-i bâlâdır.

Ammâ cânib-i selâsında aslâ dîvârı yokdur. Hemân bir kal'a-i yed-i kudretidir. Ancak aşâğı kal'a tarafına nâzır kapusu kurbunda câ-be-câ kal'a dîvârları vardır. Ammâ her ne cânibinden olursa aşâğı bakılmak muhâldir kim âdemin zehresi çâk olur. Bu kal'a-i bâlâ Kürdistân'da gûyâ Van kal'asıdır; lâkin bu Van kal'asından üç kat yüksekdir ve andan vâsi'dir."

İç kale içinde her biri kale kadar sağlam 500 bina bulunduğunu yazar ki mübalağalı bir rakamdır. Baştanbaşa kırmızı kiremit örtülü bağırsız, bahçesiz ve avlusuz dar evlerinden, mevcut servi ve dut ağaçlarından bahseder. Hepsi güneye bakan ve birbirini üzerinde yer alan beyaz badanalı evler hoşuna gider. Her evde mutlaka su sarnıcı olduğunu ifade eder. İç kalede kesinlikle gayrimüslim hanesi bulunmadığı gibi han, hamam, kuyu, dükkân gibi bina olmadığını ilave eder. İki tane camii vardır. Biri kiliseden çevirme Fethiye Camii ki bu Bizans İmparatoru II. Andronikos tarafından yapılan ve halen mevcut 13. yüzyıl Bizans kilisesi olan Agia Sofia'dır, ve diğeri kapı tarafında yer alan Derviş Mehmed Ağa Camii'dir. Evler gibi her iki camii de rûzgârın uçuramayacağı büyük kiremitlerle örtülüdür.

"İçinde cümle beş yüz aded hâne şeddâdî binâlar var, her biri gûyâ birer kal'adır. Serâpâ la'lgûn kiremit örtülü bâğırsız ve bâğçesiz ve havlısız daracık dârları var kim cümle büyütları birer gûne kat-ender-kat kasr-ı Havarnak-misâl cihânnümâ hâne-i zîbâlardır.

Yedi sekiz yerde dud ağaçları ve beş on yerde servi ağaçları var. Cümle evleri biri biri üzre olup kamusu cânib-i cenûba ve semt-i kibleye nâzır büyütları ra'nâlaradır kim Akdeniz cümle buhayre-misâl nümâyân olup cümle evleri beyâz kuğu gibi şâhâne ma'mûr beyt-i latîflerdir. Ve her evlerde birer ve ikişer üçer su sarnıçları mukarrerdir.

Ammâ bu iç kal'ada aslâ kefare hâneleri yokdur. Ve hammâm ve kuyu ve hân ve dükkân ve gayri binâ-yı âbâdân yokdur.

Ammâ cümle iki aded câmi'-i mü'minân var. Birine Fethiyye câmi'i derler; Sultân Süleymân Hân'ındır kim kenîseden velî olunmuşdur. Ve biri kapunun iç yüzünde Derviş Mehmed Ağa câmi'i. Bunlar kiremitli câmi'lerdir, ammâ cemî'i evlerin ve bu câmi'lerin kiremitleri cümle kireç ile mebnî bir gûne büyük kiremitlerdir; zîrâ Rûm kiremidi gibi olsa rûzgâr-ı zorkâr bu kûh-ı serbülendde cümle kiremitleri hevâya atar."

İç kalenin doğu tarafındaki burunda Kasım Paşa kulesi de denilen ve taş merdivenle çıkılan büyük bir kule bulunduğunu ve bunun da tıka basa cephaneye, mühimmat ve levazımatla dolu olduğu bilgisini verir. Batı tarafında bulunan kalenin ise şehre ve dört bir yana hâkim olduğunu ve kulede zahire ve meşrubat depolandığını yazar.

“Ve bu iç kal’anın şark tarafında bir burunda bir kulle-i azîm vardır. Kapusuna taş nerdübân ile çıkılır, Kâsım Paşa kulesi derler. Mâl-â-mâl cebehâne-i mühimmât levâzımât memlûdur.

Ve bu kal’anın garb tarafında evce berâber bir kulle-i bâlâsı dahi var. Cümle şehre ve cânib-i erba’aya havâle olup içinde gûnâ-gûn zahâ’ir me’kûlât u meşrûbât mâl-â-mâldir.”

Kalenin denizde 300 mil uzaktan seçildiğini, 80 mil uzaktaki Girit adasının görülebildiğini anlatır. İdrisî de 1154 yılında tamamladığı ve Norman Kralı II. Roger’a ithaf ettiği Nuzhat al-mustak adlı coğrafya eserinde Benefşe’den gayet yüksekte olan, Girit adasını gören ve denize hâkim bir kale ile korunmuş şehir olarak bahsediyordu

“Ve bu kal’a deryâda üç yüz mil deryâdan seçilir. Ve Girid adası bu kal’adan alâ mele’i’n-nâs nümayândır, zîrâ mâbeyne-hümâları seksen mîldir.”

Kalenin bütün sokaklarının beyaz taş döşeme kaldırım olup bunun temizliğine değinerek kapıcıların ve bekçilerin, tüm yağmur suyu, su sarnıçlarına gittiğinden kaleye asla köpek sokmadıklarını yazar. Halkın mesire ve eğlence yerinin yalçın kaya üzerinde bulunan ve doğuya, batıya ve kuzeye bakan Fethiye Camii olduğunu ve namazdan sonra burada oturulup gezinildiğini söyler. Diğer bir seyir mekânının kale kapısı tarafında kale askerinin lonca yeri olduğunu ve burada duvarların silahlarla adeta süslendiğini anlatır.

“Ve bu kal’anın cümle sokakları serâpâ kudretten beyâz taş döşeme kaldırım olup pâk ü pâkizedir. Aslâ bu kal’aya bevâbân [ve] nigâhbânlar köpek komazlar, zîrâ cümle yağmur suları su sarnıçlarına gider. Anıniçün cümle tarîk-i âmları pâkdir.

Ve cümle halkının mesîregâh [u] teferrücgâhları Fethiyye câmi’idir kim bir yalçın kaya üzre vâki’ olup şarka ve şimâle ve garba nâzırdır. Cümle cemâ’at-i kesîre edâ-yı salât etdikten sonra anda oturup teferrüc ederler.

Ve bir mesîregâh dahi kal’a kapusu mâbeyndir kim cümle kal’a kulunun lonca yeridir. Bir büyük kemer altı olmağile kapunun iki tarafı soffalarında cümle âyende vürevendelerin teferrücgâhlarıdır. Ve cümle der-i dîvârî âlât-ı silâh ile müzeyyendir.”

Evliya Çelebi Benefşe’yi anlatımına yukarıdan aşağı varoşa doğru devam eder. Aşağı inişte yolların sarplığından, hayvanların dahi zorlandığından bahseder. İç kalenin, kible tarafındaki aşağı varoşu adeta karnına alıp kuşattığını, yukarı iç kalenin zirvesinden bakıldığında varoşun görülmediğini yazar.

“Bu mezkûr iç kal’a kapusundan aşağı varoşa enince üç kat dolamaç kal’a kapuları vardır. Yolları sâfî mücellâ yalçın kayalı gâyet sarp yollarından at ve katır ve himârlar gücile çıkarlar. Ve bu mezkûr iç kal’a kayası aşağı varoşu gûyâ karnına alup kuşatmıştır.

Ve bu varoş iç kal’anın kiblesi tarafına vâki’ olup iç kal’a kayası altına girmişdir. Hattâ yukarı iç kal’anın tâ zirve-i a’lâsından bu aşağı varoş görünmez, zîrâ iç kal’anın püšte-i âlîsi altına aşağı varoş girmişdir. Anıniçün yukarı kal’adan bu varoş hisâr görünmez”

Daha sonra Evliya Çelebi varoşu tarif etmeye başlar. Varoşun çepeçevre 2100 uzun adım olduğunu, hisarda 9 kule, 3 büyük tabya ve 4 kapısı bulunduğunu, doğuda limana nazır deniz kenarında sağlam bir kapı, şehrin mezarlığının yer aldığı batı tarafında ise büyük üç kat demir bir kapı olduğunu yazar.

Varoşu tarif etmeyi sürdüren Evliyâ Çelebi, varoшта birkaç acı su kuyusu olduğunu, limanda bezirgân mahzenleri bulunduğunu, limanda büyük gemilerin demirleyemediğini söyler. Varoшта ayrıca irili ufaklı toplam 1600 avlusuz, daracık ve hepsi kiremit örtülü, temiz ve beyaz, kale gibi sağlam kat kat evler bulunur dese de 4 hektarlık bir alan için bu rakam abartılıdır. İki adet camii, iki adet mescid, bir medrese, iki mekteb ve toplam elli dükkân sayar. Gerçekte medresenin varlığı şüphelidir. Zira Rumeli'ye ait resmî ve çağdaş medrese kayıtlarında bu medrese gözükmemektedir.

Evliya Çelebi Benefşe'deki su sıkıntısına da dikkat çeker. Hiç sebil, çeşme ve hamam bulunmadığını söyler. Su sıkıntısına rağmen ahalinin şehre su getirilmesine de karşı çıktığını, su gelmesi halinde sarnıçları boş vereceklerini ve olası bir muhasara sırasında susuzluktan kaleyi teslim edebilecekleri fikrinde olduğunu, yine de her evde sarnıçlar bulunsada kimsenin kimseye damla su vermediğini ileri sürer. Kayalık bu şehirde bağ bahçe bulunmadığını, havasının gayet sıcak olduğunu, insanların beyaz tenli olduğunu ve kalelerinin Allah tarafından korunduğunu da anlatır.

Benefşe kalesinin bir ada olduğunu, batı yönünde anakara tarafında deniz üzerinde 450 adım uzunluğunda 11 göz taş bir köprü bulunduğunu, köprünün olduğu yerde deniz sığ olduğu için köprü altından balıkçı kayıklarının geçebildiğini, köprünün her iki tarafı liman olsa da büyük gemilerin yanaşamadığını bildirir.

Son olarak Benefşe'nin limanı hakkında bilgiler verir. Limanın Yıldız, Karayel ve Batı rüzgârlarından korunaklı, iyi bir liman olduğunu, 200 parça geminin rahatlıkla demirleyebildiğini, limanın batı tarafında iyi sular bulunduğunu söyler. Benefşe köprüsünün yarım saat güneyindeki bağlar ve bahçelerin Benefşe ahalisine ait olduğunu, burada iyi sular, sulu meyveler ve yemesi hoş üzümlerin bulunduğunu yazar.

Evliyâ Çelebi, Benefşe'de Hasan Paşa'nın yanında bir hafta kaldığını, buradan ayrılırken kendisinden ihsanlar aldığını ilave eder. Osmanlı Devleti'nin tüm deniz kıyılarında topraklarında Benefşe gibi önemli bir serhaddi olmadığı kanaatinde bulunur.

Anadolu'ya gelen Evliyâ Çelebi burada günlerini geçirirken Sadrazamı Girit'e bırakan Kapudan Kaplan Paşa geri gelir ve kendisini Girit'e götürmeyi teklif eder. Bunun üzerine yapılan hazırlıklardan sonra yola çıkılır ve yolda fırtına çıktığı için 5 gün Benefşe limanına sığınmak zorunda kalırlar. Bu sayede Evliyâ tekrar Benefşe'ye uğramış olur.

Kalelere ayrıca özel ilgi duyduğunu belirttiğimiz Evliyâ Çelebi, Benefşe kalesini seyahatnamesinde bazen tek başına bazen de diğer kalelerle birlikte bir kıyaslama unsuru olarak da kullanır. Anadolu'da, Rumeli'de ve Kırım'da karşılaştığı kaleleri birbiriyle kıyaslamaktan geri durmaz ve kıyaslar buralara ait kafasında belirlediği kaleleri de sayar ve ardından o sırada ele aldığı kaleyi yüksekliği, sağlamlığı, genişliği, sarplığı ya da zapt edilemezliği bakımından daha bir öne çıkarır. Seyahatnamesinde Benefşe kalesini sırasıyla Kemah kalesi, Mardin kalesi, Van kalesi, Yayıçse kalesi, Menkub kalesi, Julad kalesi ve son olarak Alâiye kalesi ile kıyaslar.” (Akyay 2011: 144-150)

Evliyâ Çelebi'den Sonra Benefşe

“1683 yılındaki II. Viyana Kuşatması'nın başarısız olmasının ardından Osmanlılara karşı oluşturulan Mukaddes İttifak'a mensup Hıristiyan güçlerle yapılan 1683-1699 Savaşı'nda Osmanlılar Benefşe ve tüm Mora'yı Venediklilere kaybettiler. 1683-84'de Benefşe dışında bütün Mora tamamen Venediklilerin eline geçti. Mora'da son kalan müstahkem mevki olan Benefşe 14 aylık bir kuşatmadan sonra Ağustos 1690'da teslim oldu. 300'ü

asker, 2000 Türk kaleden çıktı. Venedik idaresinde kasabada bazıları bugün bile ayakta olan (25 taneden 17'si) büyük sayıda kilise inşa edildi. Kaya üzerindeki kilise-camii hariç Osmanlı binaları yıkıldı. 1700 yılına ait Venedik nüfus sayımı Benefşe kasabasında yaşayan 1622 kişiyle 428 aileden bahseder. Aynı kaynağa göre kasaba 17 köy, 3 manastır ve toplam 8366 kişilik 2075 aileden oluşan bölgenin merkeziydi. Osmanlılar 1715'de Sadrazam Damad Ali Paşa'nın hızlı seferinden sonra Mora hâkimi olarak geri döndüler. Kasabanın iki yıllık tedarîği olmasına rağmen Venedikli Federigo Badoer mücadele etmeden teslim oldu.

1716'da Osmanlı tahrir heyetinin sayımında sadece ikisi dönme 3 Müslüman ve 144 yetişkin gayr-ı Müslim erkek vardı. Benefşe'ye ait vergi kaydı kasabaya bağlı ana karada önemli oranda pamuk üretildiğini gösterir. Şaraptan artık bahsedilmez. Kasaba 18. yüzyılda tekrar kendine gelir, kaza merkezi ve Rum başpiskoposluk makamı olarak kalır. Pouqueville

19. yüzyıl başında ziyaret ettiğinde burada 2000 Türk ve Rum nüfusu vardı. Kaza, ihraç için önemli miktarda keten ve zeytinyağı ürettiyordu. 1805 baharında kasabayı ziyaret eden Martin Leake, aşağı kasabada 300 ev ve kalede altısı hariç hepsi Türklere ait 50 evden bahseder. 1770'de Mora'daki Rus işgalinden önce kazanın köyleri dâhil 150 Rum aile vardı. Bunlar bu olaydan sonra Anadolu'ya ve adalara kaçtılar. Özellikle Batı Anadolu'da geniş arazilere sahip ayanlar tarafından insan gücü açığını kapatmak üzere tarım alanlarına yerleştirilmişlerdi. Yunan İhtilâli sırasında Benefşe 1821'de dört aylık bir muhasaradan sonra açlığa mahkûm olarak şartlı teslim oldu. Hayatta kalabilmiş 500 ilâ 700 kişi gemilerle Anadolu'ya gönderildi.

Savaştan ve Müslümanların gidişinden sonra Benefşe hiçbir zaman kendine gelemedi. Atina'daki İngiltere elçisi Thomas Wyse 1858 yılındaki ziyaretinde kasabada 100 kadar Yunanlı aile olup evlerin yarısı harabe halindeydi. Günümüzde uzun bir süre aşağı kasaba birkaç ailenin yaşadığı hayalet şehir iken yukarıda, kaya üzerindeki iç kale boş ve harabelik halindedir. 1961 Yunan nüfus sayımına göre 82 kişi mevcut iken 2001'de 90 kişidir. Son zamanlarda Kaya'nın karşı tarafında, anakara üzerinde küçük bir balıkçı köyü ortaya çıktı. Gefira=Köprü anlamına gelen bu yerleşim bugün turizm merkezidir. (YB) Turizmin bu izole yere ulaşması sayesinde bazı harabe evler tatil evi olarak tekrar inşa edilince kasabada bir canlanma yaşandı. Bugün sadece IV. Mehmed'in yaptırdığı kudretli duvarlar ve aşağı kasabada mimarî açıdan özelliksiz bir camii Osmanlı asırlarını hatırlatır." (Bülent Akyay, Evliya Çelebi 151)

Thomas Wyse

Atina'daki İngiltere elçisi Thomas Wyse 1858 yılındaki ziyaretinde kasabada 100 kadar Yunanlı aile olup evlerin yarısı harabe halindeydi der. Bu anlatımların, Monemvasianın kötü günlerini canlandıracağını düşünüyorduk ancak 15 sayfalık Monemvasia bölümünü okuduğumuzda, yayının gezi anıları değil de bir siyasi tarih içerdiğini gördük. Anlaşılan Wyse, Mora coğrafyasını gezmek için değil bölgenin siyasi konumunu öğrenmek için, düşüncelerini kaleme aldığı bir rapor-kitap hazırlamış olduğunu anladık. Olasılıkla sadece Monemvasia değil, kitabın tamamı bu yönde ilerliyordu. Konumuzla ilgili sadece panoramik bir Monemvasia çizimi var, bunun dışında rapordan anladığımız Venedik güçleri ile Bizans ve sonrasında Rumların birbirine düştüğünü ve Osmanlı'nın bu durumdan yararlanıp Monemvasiya'ya uzun süre hakim olduğunu vurgularken Gerçek Aydınogullarının (Umur Bey) gerekse Osmanlı'nın gücünü hafife aldığını görüyoruz.

Bu değerlendirme de Monemvasia kayalığının ne kadar önemli bir coğrafya olduğunu gösteriyor:

“1822, kısa bir savunmanın ardından Türkler burayı bir bütün olarak bırakmışlar ve kalenin üzerindeki, camiye çevirdikleri harap kiliseyle birlikte o zamandan beri hiçbir zaman onarılmayan kalıntılar; onların yerleşimlerinin izleridir. Köprü de kemerlerinden görüldüğü gibi mevcut haliyle onların eseridir. Kule, surlar ve bazı özel evlerin yanı sıra Venedik’e ait; kiliseler Bizans’a dönüştürülmüştür; ilk temelleri ve düzenlemeleri muhtemelen Frank’ti.

Yunanlılara teslim olmayı takip eden yıllarda israf ve fııardan başka bir şey görülmedi ve bir süre sonra mevcut nüfus, İbrahim Paşa tarafından yağmalanan kasaba ve köylerden ve Scio adalarından çeşitli mahallelerden gelen göçmenler ortaya çıktı ve bir dereceye kadar kaybı onardı.” (Thomas Wyse 1865: 30)

Monemvasia Ayasofyası – Fethiye Camii: 8 destekli Bizans Kiliseleri

Orta Bizans devrinde kapalı Yunan haçı planının mimaride yerini tam olarak almasından sonra 1000 yıllarında ortaya çıkan bu yapı tipi de önemli örnekler vererek Orta Bizans devrinin ikinci önemli yapı tipi olmuştur. Gerçekte bu şema da haç planı vermektedir. 8 destek üzerine tromplu bir kasnak üzerine oturan merkezi kubbe dört yönde beşik tonozlu bölümlerle açılırken, haç planı oluşturmaktadır. Ana mekânın dört yönde tonozlu mekânlarla açılması olayı bize İslam mimarisindeki avlulu medreselerde görülen eyvanları anımsatmaktadır, bunun yanı sıra kubbe geçişi olarak, geleneksel şekilde pandantiflerin değil Doğu sanatlarına özgü trompların kullanılmış olması, bu plan tipinin Doğu sanatlarıyla bir etkileşimi olduğunu göstermektedir. Ancak bu düşünce akla yakın gelse de bu tipin örneklerine Anadolu ve İstanbul’da rastlanmayışı bu bağlantıyı olanaksız kılmaktadır. Yine de tipin, Doğu sanatlarıyla kaynağı belli olmayan bir bağlantısı olduğu düşünülür.

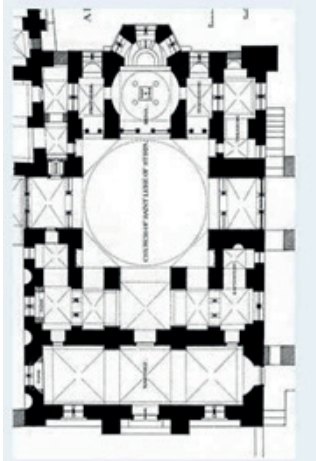
Yunanistan/Atina yakını, S. Lucas manastırı 11. yüzyıl başlarında yapıldığı kabul edilen bu manastırda birbirine bitişik iki kilise var ki bunlardan biri kapalı Yunan haçı, diğeri sekiz destekli plan şemasında yapılarıdır. Manastırın 9. yüzyılın 2. yarısında dünyadan çekilmiş yalnız bir aziz olan Lucas’ın mezarı üzerine bir ziyaret yapısı olarak kurulduğu söylenir. Söz konusu yapının üç bölümlü narteksinden sonra merkezi bir kubbe ile karşılaşılır. Bu kubbe biri bema diğeri giriş yönünde olmak üzere tonozlu mekânlarla dört yönde açılır ve bunlar haç kollarını oluşturur. Haçın yan kolları içine galeriler konmuştur. Haç kolları arasında belirli görevleri olmayan ve yapı düzenini bozan mekânlar vardır ki Türk-İslam mimarisi örneklerinde bu bölümlerde medrese hücreleri yer alırdı. Yapının dış cephelerinde, devrine uygun düşen taş ve tuğladan oluşan karma malzemeyle hareketli bir görünüm kazandırılmıştır (ikiz pencereler, testere dişi kordonlar). Yapı içindeki mozaik dekorasyonun Bizans resim sanatı açısından büyük önemi vardır.

Yunanistan/Atina yakını, Daphni kilisesi Atina yakınlarında, birçok yapı kalıntısının bulunduğu kutsal bir bölgede yer alan yapı, 11. yüzyıl sonuna tarihlenen, tipin ahenkli bir örneğidir. Geçen yüzyıl içinde ağaçlıklar arasında olan yapı akıl hastahanesi olarak kullanılmış ve bu yüzyılın sonlarında romantik bir anlayışla restore edilerek turistik bir merkez konumuna getirilmiştir. Çift narteksli yapıda ana mekân değişmez öğelere sahiptir. Eyvan biçimi mekânlar ve yan mekânları da görebiliriz. Bu yapının da oldukça hareketli bir dış cephesi vardır: Kesme taş blokları tuğla dizileri ile kasetlenmiş, pencere kemerleri testere dişi kordonlarla hareketlendirilmiştir ayrıca tuğla süslemeli bir korniş çatı kesimi seviyesinde tüm yapıyı dolandır.

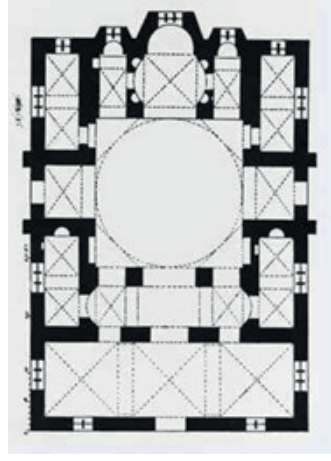
Nea-Moni Kilisesi/Sakız Adası: Tip yönüyle sekiz destekli yapıların tüm özelliklerini göstermemesine karşılık kronolojik sıralamayla onlar arasında inceleyebileceğimiz bir manastır kilisesidir. Yapı sanat tarihinde Ayasofya'daki mozaik portresi ve altın mine işli tacı nedeniyle tanıdığımız imparator 9. Konstantin Monomachos (1042-54) tarafından yaptırılmıştır.

Monomachos Sakız'da yaşarken tesadüfen imparator olmuş ve tahta geçince, olasılıkla şükran duygusuyla bu kiliseyi yaptırmıştır. Buna göre imparatorun hükümdarlık tarihleri arasında kilisenin yapım tarihi olarak gösterebiliriz. Kubbeyi taşıyan sekiz destekten altısı duvar payesi konumundadır. Bu nedenle haç kolları mevcut değildir. Dolayısıyla haç kolları arasındaki mekânlar da yoktur. Ancak Nea-Moni sekiz destekli kubbe yapısına sahip olmasına karşın, yan mekânlar olmadığı için kapalı Yunan haçı görünümüne sahip değildir ve yapı bu yönüyle plan tipinin farklı bir versiyonu olarak ardından gelen pek çok yapının ön örneği olmuştur. Sadece sekiz destekli olan bu yapıları Yunanistan'da görmek mümkündür. Bu nedenle yapıyı sekiz destekli yapıların ayrı bir tipi olarak gruplamak gerekir ve anlaşılır ki bu tip yörede yaygındır. Örneğin Sakız'da üç yapı vardır. Bir diğer örnek Panaghia Krinea'dır. Kıbrıs'ta da örnekleri görülmüştür.

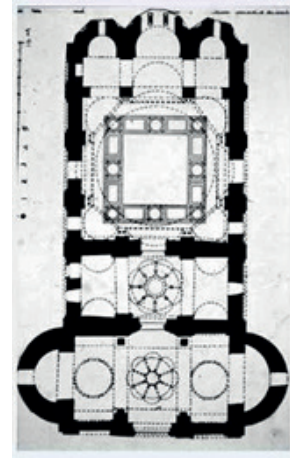
Kubbe geçişi olarak tromplar kullanılmış ve trompları desteklemek gayesiyle apsis önündekiler hariç her payenin önüne bitişik ve iki kat boyunca uzanan iki sütun konarak zengin bir iç mimari görünüm sağlanmıştır. Nea Moni Kilisesi devrinin mozaikleriyle bezeli olduğundan resim sanatının da konusuna girer. Yapı çift narteksli olup dış narteksin yan duvarları Hagios Lucas'ta olduğu gibi kavislidir. Kubbeyi taşıyan iki serbest paye ile apsis arasında bema ve iki yanda da protesis ve diakonikon hücreleri oluşturulmuştur. Yapının zemininde daha önce örneğini gördüğümüz bin yıllarında ortaya çıkan büyük parçalı mermer levhaların kullanıldığı antrolak geçmeli döşeme mozaikleri vardır. Sakız Adası'ndaki üç örnek ve Kıbrıs'takiler en geç 1200'lere tarihlenir. Bu da gösterir ki bu plandaki yapılar arasında kronoloji bağda vardır.

Görsel 10. Atina, Hosios Lucas

Görsel 11. Atina, Daphni

Görsel 12. Sakız, Nea Moni

Monemvasia Ayasofyası: Mora'nın güney ucundaki üç yarımadadan en doğudakinin, doğu kıyısında olan Monemvasia şehri ve kalesi 1248'de Bizans 'tan Latinler'in eline geçmiş, 1460'tan 1464'e kadar Papanın. 1464 ile 1540 yılları arasında da Venedik'in idaresinde kalmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında fethedilen kale 1687'de Morasini idaresindeki Venedikliler tarafından yeniden ele geçirilmişse de 1715'te tekrar Türk idaresine geçmiş. 17. yüzyılda Evliya Çelebi, Türkler tarafından Benefşe (Menekşe) adıyla

tanınan Monemvasia’da kale içinde iki cami gördüğünü bildirmektedir. Bunlardan biri Fethiye Camii olup Kanuni Sultan Süleyman vakfı olarak kiliseden çevrilmiştir. Diğer ise kale kapısının iç tarafında Derviş Mehmed Ağa adına yapılmış kiremit örtülü küçük bir cami veya mesciddir. Fethiye Camii, Monembasia Ayasofyası olarak tanınan yapıdır. Bu, Bizans sanatında “sekiz destekli tip”te büyükçe bir kilisedir. Cami olarak kullanıldığında güney tarafındaki yan duvarının ortasına bir mihrap nişi yapılmak suretiyle bina kible istikametine çevrilmişti. Mora Yunan ayaklanması (1821-1827) ile kaybedildikten sonra Ayasofya Camii de tekrar kiliseye çevrilmiştir. (Büktel 2000: 14-15)

Yukarı Şehir’in Göz Bebeği Monemvasia Ayasofyası

Ayasofya, adının hakkını verecek derecede önem kazanmış bir anıt eserdir. 12. yüzyılda inşasından sonra çok badireler atlatmış, önceliği Bizans kilisesi olsa da sonraki yıllarda Venedik ve Papa’nın kontrolünde bir Latin kilisesi (Panaghia Hodagitria) olmuş ardından Kanuni Sultan Süleyman zamanında sadece mihrap ve minare ilavesiyle, camiye (Fethiye) dönüştürülmüştür. Kale daha sonra kısa bir süre için Azize Carmin adıyla tekrar Latin Kilisesi olmuştur. Bu kısa sürecin sonunda (1715) tekrar camiye dönüştürülerek 1821 Mora İsyanı’nın başlangıcına kadar bu kimliğini korumuştur. Mora isyanı sonrasında bu kez başlangıçta olduğu gibi aslına dönerek bir Ortodoks kilisesi olmuştur. Yapı camiye çevrildiğinde yapılan ekler dışında tek değişim, fresko resim programının üzerlerinin beyaz badana sıvasıyla örtülmüş olmasıdır.

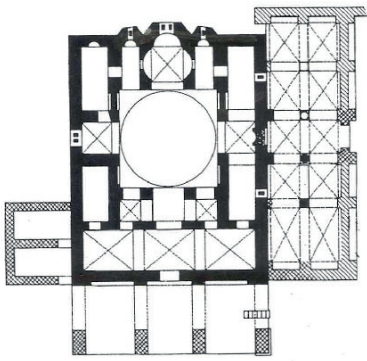
Görsel 13. Ayasofya, kuşbakışı.

Yapı, gerçek anlamda bir uçurumun dibinde yer alan, özelliklerini yukarıda saydığımız tam bir sekiz destekli kilise planına sahiptir. Mevcut kiliseye Latinler ve Müslümanlar Kale’nin hâkimleri olduğunda bazı değişiklikler yaptılarsa da büyük bir değişim olmamıştır. Latinler Kale’yi ikinci kez ellerine geçirdiğinde güney cepheye sütunlu bir galeri ve onun önünde-aşağısında rahibeler için bir mekân eklemişlerse de bu bölümler bugün yıkıntı olarak durmaktadır. Kuzey cephede ise yine Latinlere atfedilen iki tonozlu galeri vardır ki bunlar sağlam durumdadır, Batı cephede, yapının orijinal narteks cephesini kapatan ikinci ve ilki gibi o da iki katlı olan bir dış narteks eklenmiştir ki o da bugün ayaktadır. Dış narteksin üst katında batıya bakan 3, güneye bakan 1 pencere varken, alt kat aynı düzenlemeyle 3 geniş kemerle batıya ve iki kemerle güney ve kuzey yönlerine

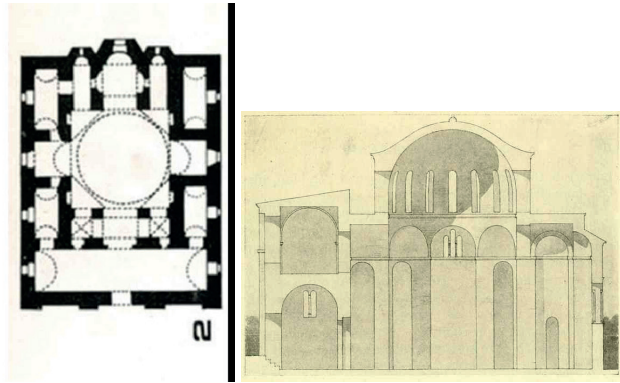
açılmaktadır. Müslümanlar ise yukarıda değindiğimiz figürlü resimleri örtmek dışında, yapının güney haç koluna bir mihrap nişi ve güneybatı köşeye bir minare eklemiştir. Mihrap nişi bugün hala yerinde görülebilirse de minarenin izini bile görebilmek mümkün değildir.

Yapının örtü sisteminde, geçirdiği restorasyonlar sonrasında merkezi kubbe, haç kolunu oluşturan tonozlu bölümler ve iç narteksin örtü sistemi kiremitle kaplanmıştır. İç narteksin çatı örtüsü kilise yönüne doğru yukarı eğimli iken dış nartekste eğim yoktur.

Yapının Plan Tanımlaması: Ekler olmaksızın orijinal yapı alanı, narteksin de ilavesi ile çok uzun olmayan bir dikdörtgen alana sahiptir. İç nartekse dışarıdan (dış narteksten) tek bir giriş vardır. Buradan naosa geçiş ise ortadaki diğerlerinden geniş olan 5 kapıyla sağlanmaktadır. Büyük kapı, apsis ve kubbenin eksenini üzerindedir. Dış duvarlara yakın olan 2 kapı kuzey ve güney haç kollarının doğu ve batısında yer alan yan mekânlara geçiş sağlar. Ancak kuzeydeki odaların tam bağlantısı olsa da güneydeki sadece ilk odaya geçiş vardır. Doğru yan odanın planda görülebilen bir girişi yoktur. Büyük kapıya yakın olan 2 kapı ise kubbe gerisindeki merkezi mekânlara ve haç kollarına kesintisiz geçiş sağlar. Merkezi kubbenin batı yönündeki 2 küçük köşe odası çapraz tonoz örtülüdür. Merkezi kubbe ile apsis yönünde kenarları dışa bombeli bema bölümü yer alır. Bema ile dikdörtgen yan doğru mekânları arasında protesis ve diekonikon (papaz) hücreleri vardır. Karşılıklı olarak iç narteksin, çapraz tonozlu küçük odalar hizasında, merkezi kubbenin kuzey-güney aksında ve bemanın aksı hizasında birer pencere bulunmaktadır. Olasılıkla bu 8 pencerenin üzerlerinde ikinci kat pencereleri olduğunu da düşünebiliriz ki bunların bazılarını zaten görebiliriz ama kayıp olan bazı duvar parçaları 8 üst pencereyi görebilmemizi engelliyor. Doğru (apsis) cephesinde sadece apsis nişleri üzerinde büyük 3 pencere vardır. Ortadaki ana apsis daha yüksektir ve üçü de ince uzun silüetler oluşturur. Bu görünümün nedeni doğru yan odalarının apsis yönündeki cephelerini düz olması nedeniyledir.

Görsel 14. Ayasofya, plan. Latin ekleri ile ve eksiz

Görsel 15. Ayasofya, Kesit, L. Chesnay

Kilise Cepheleri: Yapının cephelerini, apsis cephesinden başlayıp mihrap cephesiyle devam edeceğiz. Yani doğru cepheden başlayıp, saat yönünde dönerek güney, batı ve kuzey cephelerin durumlarını ve bu bölümler hakkındaki düşüncelerimizi aktaracağız.

Doğru (Apsis) Cephesi: Yapının tamamında kesme taş, moloz taş ve çeşitli boyutlarda tuğla malzeme kullanılmıştır. Bunun nedeni farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar olmasıdır. Uçurum nedeniyle gözlerden uzak kalan apsis cephesi, en temiz görünen ama en

son yenilenmiş bir cephe. Burada duvar örgüsünün tamamında uzun dikdörtgen kesme taş blokları düzenli bir şekilde kullanılmıştır. Apsis cephesi üçgen bir alınlıkla sonlanır. Apsis ve iki yanında daha kısa olarak görülen papaz hücrelerinin apsisi bu cepheden dışarı fırlamış gibi görünür. Apsis çıkıntılarının üst kısmında apsis yarım kubbeleri işlenmemiş ve düz hatla sonlandırılmıştır.

Görsel 16. Güney ve doğu cephesi

Görsel 17. Apsisler

Görsel 18. Ana Apsis

Güney (mihrap) cephesi: Bu cephe bize gerçek yüzünü kısmen gösterir. Çünkü burada, kilisenin Aziz Carmin adını aldığı 2. Latin döneminde inşa edilen bir rahibeler barınağı vardır. Bu bölüm kuş bakışı bakıldığında 3 teras halinde görülür. Narteksin ve kilisenin güney cephesinde burada dışa açık bir galeri olduğu zannı uyandıran payeler ve tonoz başlangıçları aslında bu barınağın günümüze ulaşabilen kalıntılarıdır. Ayrıca uçurum kenarında yüksek bir duvar kalıntısı da vardır. İçine dair görsel bulamamız da 1. terasın altında girişi 2. terastan sağlanan bir alt kat vardır. 3. teras önceden var mıydı yoksa yeni bir düzenleme midir anlaşılmaz. Burası olasılıkla bir avlu ya da bahçe olmalıdır. Payeler arasında plan üzerinde yerlerini belirttiğimiz pencereler görürüz. Narteks hizasında düz basit bir dikdörtgen pencere vardır. Güney haç kolunun iki yanındaki cephelerde ince-uzun görülen, ikiz pencereler vardır. Güney haç kolunun cephesi orijinal halini göstermiyor. Burası aynı zamanda kible yönüdür. Yapı camiye dönüştürülürken İç tarafa mihrap nişi yerleştirilebilmesi için burada olması gereken, üst katta olduğu gibi üçüz bir pencere olmalıydı. Gerek bu üçüz pencere gerekse üzerindeki yuvarlak bölüm kapatılmıştır ki güney haç kolunun içinden bakıldığında, mihrap nişinin bu kapatılan bölüme sığdırıldığı anlaşılır. Yapının geneline baktığımızda, 4 dış duvar, kubbe ve haç kolları arasında kalan bölümlerin üst katı olduğunu kesin olarak söyleyemiyoruz. Eklentiler bu alanların dikkatimizi çekmesi engellemesine rağmen, eldeki resimler bu alanların tek katlı olduğunu gösteriyor. Oysa buralarda ikici bir kat ve onların üstünü örten çift ya da tek eğimli çatı örtüleri olmalıydı. Apsis cephesinin üçgen alınlıkla sona ermesi bu olguyu destekler mahiyettedir.

Görsel 19. Güney Cephe

Batı (narteks) cephesi: İç narteks cephesini tamamen göremiyoruz. Bunun nedeni de önüne Latinler tarafından inşa edilen dış nartektir. Narteks cephesinin güney cepheye bağlandığı köşe, Müslümanların yaptırdığı minarenin yeridir. Ancak burada bahsi geçen batı cephesi, iç nartekse mi yoksa dış nartekse mi aitti bunu bilemiyoruz ki eldeki resimlerde görülebilen bir minare kalıntısı da yoktur. Eğer minare, iç narteksin güney köşesindeyse bugün burada Carmin kilisesinin kalıntıları olduğundan bir iz bulmak zordur.

Görsel 20-21. Batı Latin Cephesi

Kuzey Cephesi: Ele alacağımız bu son cephenin de narteks bölümü, önünde, Latinlere mal edilen tonoz örtülü 2 galeri nedeniyle kapalıdır. Burada kuzey haç kolunun cephesinin görüntüsü, güney cephedeki haç kolu için söylediklerimizi doğrular niteliktedir. Burada da iki kat yüksekliğe sahip haç kolu cephesinde her iki seviyede, orta bölümü yanındakilerden daha uzun üçüz pencereler vardır. Haç kolunun iki yanında, kısmen yıkılmış yan taraflara uzanan duvar artıkları, güneyin aksine net olarak burada duvarlar olduğuna işaret eder. Plan üzerinde görülen 4 pencere görüş alanımızda olsa da narteksin önü kapalı olduğu için dördüncü pencereyi göremeyiz.

Görsel 22-23. Kuzey cephe

Kilise iç mekanı: Kilise iç mekânını anlatırken ilk olarak girişi oluşturan Latin yapısı dış narteksi, oradan ilerleyerek iç narteksi anlatarak Naosa adım atacağız. Naosta kubbeyi sona bırakarak, Haçın doğu kolu (apsis) yönünü, güney kolu (mihrap) yönü, batı kolu (giriş) yönünü ve kuzey kolu yönünü değerlendireceğiz. Kilisenin resim programı için ayrı bir bölüm açmayacağız ama tanımlanan sahnelerin yerlerini, sırası geldikçe işaretleyeceğiz. Belki tarafımızdan alınmış daha iyi resimler ve araştırmalarla, resim programını konu alan ayrı bir çalışma gerçekleştirebiliriz.

Dış narteks: Latin yapısı bu bölüm daha önce de söz ettiğimiz üzere bu cephenin alt katı, basık ve geniş kemerlerle, kuzey ve güney yönünde birer, batı cephesinde ise 3 kemerle dışa açık bir mekândır. Kuzey yönündeki kemerli geçiş, dış zeminin yüksek ya da yükselmiş olması nedeniyle geçiş sağlamaktan çok bir gün ışığı kaynağıdır. Narteks cephesinin moloz taşlarla yapılan cephesi, kat arası, üst kat bitimi ve çatı altı seviyelerini kuzeyden güneye uzanan silmelerle, bir parçada olsa cepheye hareket getirmiştir. Üst katta, 3 kemerin üzerine denk gelen taş söğeli pencerelerin üst kısmında da kalın taçları vardır. Narteksin zemini büyük yatay taş parçalarıyla kaplanmıştır. Güney kemerine ulaşan 4-5 basamaklı bir taş merdiven bu cepheden nartekse girişi sağlar.

Görsel 26. Latin Cephe

Görsel 27. Latin cephe içten

İç Narteks: İç narteksin giriş cephesi aynı zamanda dış narteksin de doğu duvarını oluşturur. Bu ortak narteks duvarının ortasında, dışa bakan orta kemerin tam aksı üzerinde nartekse giriş kapısı ve onun üzerinde de kabartmalı bir taş levha vardır. Bu çift kanatlı dış kapının bir özelliği görülmez, ama kabartmalı levha ilginçtir. Levhanın ortasında aşağı-

ğıdan yukarı uzanan ve kılıç olarak nitelenen ama dolaylı olarak bir haçı da hatırlatan ince uzun bir motif vardır. Kılıcın üst bölümünde iki yanda birer tavus kuşu motifi işlenmiştir. Tavuslar iki yanda yer alırken uzun levhanın 5te 4ünü kaplarlar. Kalan 5te 1lik alanda ise sırt sırta vermiş iki kuzu motifi vardır. Kuzulara bakıp, kılıcı haç motifi gibi görmemek imkansız gibidir, tabii bu durum aklımıza hemen “İyi Çoban İsa” konusunu hatırlatacaktır. Kılıca kılıç olarak baktığımızda ise tavuslarla beraber bu üçlüye bir anlam vermek zor olsa da kılıcın kabzasındaki motif bir Latin ailenin arması olabilir ve o zaman şöyle düşünmek mümkün olabilir: “Bu dindar ailenin reisi İyi çoban İsa’nın peşinde giden bir kuzudur.” Tabii bu düşünceme katılan olursa bu levhanın, bir Latin uygulaması olduğunu kabul etmek gerekir.

Görsel 27. İç narteks kapısı

Görsel 28. Kapı üstü kabartma levha

İç narteksin dış kapısını gördük sıra kiliseye girişi sağlayan doğu kapısına bakalım: İç narteks hakkında da ayrıntılı görseller bulamadık ama bulduklarımız bizi iç nartekse ulaştırdığı gibi naosa da ulaştıracak. Görselde, daha önce söylediğimiz üzere bu kapı kubbe ve apsis ekseninde yer aldığı için, baktığımızda apsise kadar tüm yapının içini, kapının çerperlerin izin verdiği ölçekte görebiliriz. Bu kapı geçişe açıktır ve ahşap veya metal karışımli bir kapı görülmez, belki de önceden vardı. Kapı üç yönde mermer sögellerle çevrelenmiştir. Kapının hemen üzerinde bordürleri bugün görülüyorsa da yarım yuvarlak bir alan içinde Başlı haleli bir İsa motifi sağında ve solunda, örtülü elleriyle saygıyla O’na doğru eğilmiş olan 2 başmelek görürüz. Fresko tekniğinde yapılmış olan sahne iyi durumdadır ve söz ettiğimiz alanı doldurmaktadır diyeceğiz ama diyemiyoruz. Bunun nedeni lentonun üzerinde, sahnenin yer aldığı alanda hafif at nalı şeklinde, sonradan açıldığını düşündüren bir kemer boşluğu vardır. Ancak bu kemer boşluğu, büst şeklinde olduğu anlaşılan İsa tasvirini ve halesini burun altından kesmiştir. Bu uygulamanın neden yapıldığını anlamak zordur. Camiye çevrildiğinde yapılmıştır desek bu da imkansız görünüyor çünkü dönüştürme işlemlerinde, fresko sahnelerin sadece üzerinin beyaz badanayla boyandığını biliyoruz. Bu sahnenin altında Kapının yan sögellerinin sağ ve solunda kanatları açık durumda oldukça etkileyici görünümlü iki baş melek tasvirlenmiştir. Meleklerin yüzü boyanmış ya da kazınmıştır ama bu figürlerin başmelekler olduğu açıktır. Üste ve altta 2 şerden 4 melek olması da bu figürlerin başmelekleri temsil ettiğini gösterir. Bu bölümü kapatmadan önce kapının diğer yönünde de fresko panolar olduğunu söylemek isteriz.

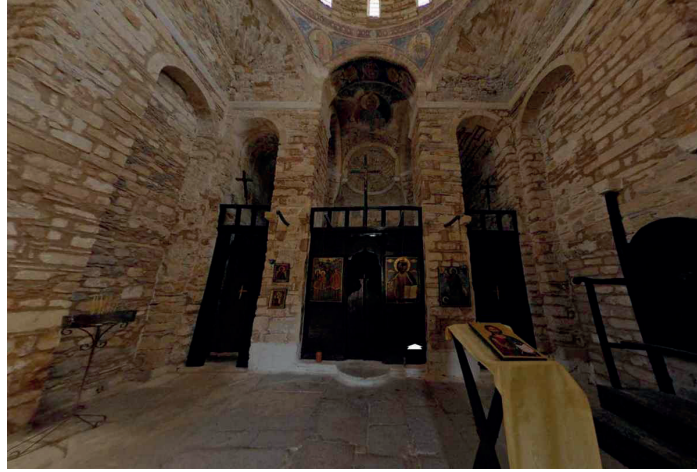

Görsel 30. Naos kapısı içten ve dıştan

Naos, Kubbe altı, Tromplar, Haç kolları, Apsis ve Mihrap

Doğu (apsis) yönü: Merkezi kubbe altında apsis yönüne baktığımızda gördüklerimiz: Burada ilk dikkat çeken görüntü protesis, apsis ve diekonikon bölümleridir. Üç bölümün de girişleri üzerlerinde haçlar olan ahşap ikonastasis paravanlarıyla örtülüdür. 3 bölümlü ikonastasisin tarihi bir yanı yoktur. Sağda İsa ve solda Meryem'i konu alan büyük çerçevesiz ikonlar ve sonradan eklenen birkaç tane daha ikon bu cepheye az da olsa bir hareket getirir. Apsisin önündeki bemanın tonozunda, bir kısmı kaybolmuş gökkuşağı gibi, çok renkli yuvarlak bir çerçeve içinde, sağ elinde sayfaları açık kutsal kitabı tutan bir Pantokrator İsa tasviri vardır. Bemanın önünde, kubbeyi taşıyan iki payeyi birleştiren kemerin iç yüzlerinde karşılıklı olarak iki tane din adamı resmedilmiştir. Aralarında da madalyon içerisinde bir haç motifi vardır. İsa ve din adamları iyi durumda olsalar da bu sonuncuların alt kısmı yok olmuştur. Din adamlarının başları üzerinde yazılı adları okunamasa da bu iki figürün Kariye Paraklesionu apsisindeki gibi Anadolu kökenli Kilise Babaları olduğunu düşünebiliriz. Kubbe kasnağının altında ve 4 haç kolu ve 4 tromp arasındaki mavi zeminli üçgen boşluklarda yer alan 8 madalyon içinde büst şeklinde 8 figür vardır. Kubbe kasnağı altındaki alanda düzenlenen dizaynın batı yönündeki yarısı yok olmuşken, doğu haç kolunun iki tarafında ki dizayn sağlam durumdadır. Tevrat peygamberi figürlerinin kubbede olduğunu varsayarsak bu 8 figür İsa'nın 12 havarisinden 8i olmalıdır. Kubbe kasnağının altında ve bu mavi şeridin üzerinde de bordo renkli bir bordür dolaşır.

Kubbenin üzerine oturtulduğu 4 trompun yüzeyleri tıraşlanmış görünmektedir, ancak gerek sekiz destekli, gerekse kapalı Yunan haçı planlı kiliselerdeki tromp ve pandantiflerde 4 İncil yazarının tasviri veya İsa'nın yaşamından sahneler olduğunu düşünebiliriz. Ancak bunlara dair hiçbir iz görülmez. Protesis ve diakonikon bölümlerine ait tanımlamaya faydalı olacak görsellere ulaşamadık, görebildiğimiz kadarı ile protesis bölümünde yoğun bir dekorasyon olduğu görülürken, diakonikon biraz daha temiz görünüyor. Yapının ikonastasis cephesinin iki tarafında yer alan ve kuzey ile güney haç kollarının başlangıcına kadar uzanan mekânların ikonastasisine yakın yerlerinde, kapalı yüzeysel kemer görünümüne sahip nişler vardır. Karşılıklı bu yüzeysel nişler, planlarda da böyle işlenmiştir. Haç kollarının yan duvarları ve tonozu tamamen çıplak olup düzenli bir taş işçiliği gösterir.

Görsel 31. Apsis

Güney (mihrap) yönü: Merkezi kubbe altında mihrap yönüne baktığımızda gördüklerimiz: Güney haç kolunun nihayetinde, Kanuni Sultan Süleyman tarafından camiye dönüştürülen yapıya, bu dönemde eklenen mihrap nişi hakim motif olarak görülmektedir. Dikkatli bakılırsa mihrap nişi üzerinde kapatılmış bir yuvarlak kemer vardır. Mihrabın olduğu yerde de dış cepheleri değerlendirirken belirttiğimiz bir üçüz pencere olmalıydı. Haç kolunun üst kesiminde aynı cephede açık olan üçüz pencereyi görüyoruz. Karşı güney cephede bu dış duvarı iki katlı üçüz pencerelerle göreceğiz. Sade mihrap nişinin iki kenarında mermer blok dikmeler vardır. Bunun dışında nişin içi çıplak duvar görünümündedir. Yapının cami olduğu dönemde burada süslemeler varsa da bunlar daha sonra kaldırılmış olmalıdır.

Mihrap nişinin iki yanında güney cephesi yan odalarına geçiş veren ama sonradan kapatılmış olan kemerli geçişler vardır. Alçak kemerli kapatılmış kapılardan farklı olarak, bu yan odaların naosa bakan cephesinde uzun ama kapalı yuvarlak kemerli yüzeysel nişler vardır: Haç kollarının duvarları ve tonozu tamamen çıplak olup düzenli taş işçiliği gösterir.

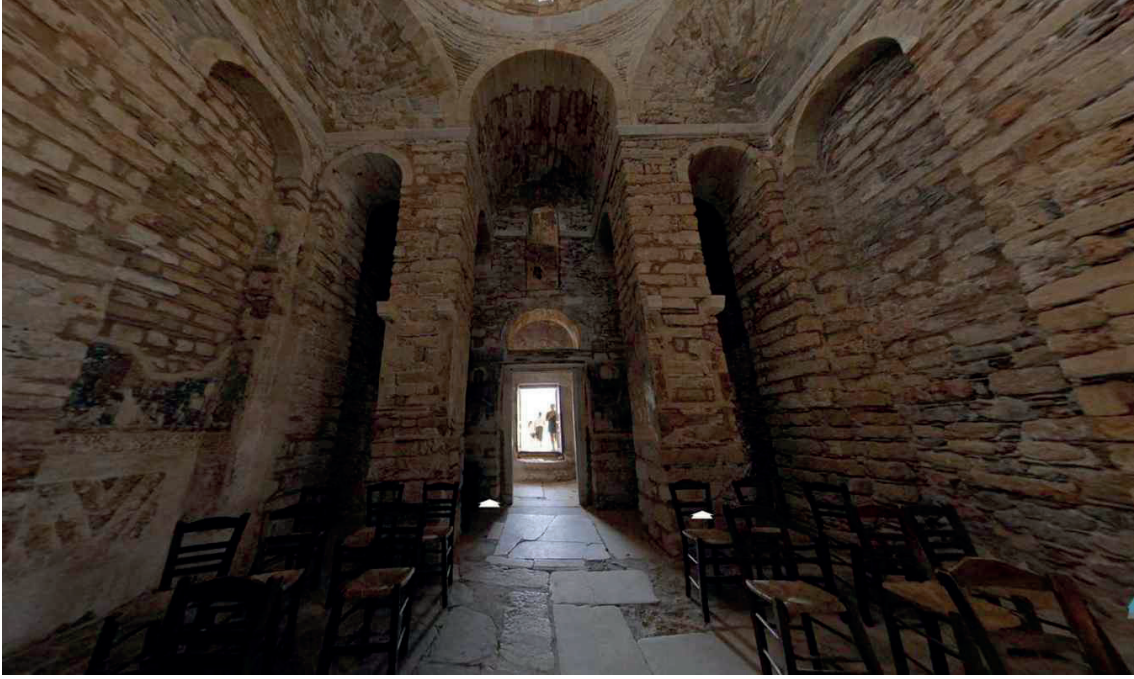

Görsel 32. Mihrap

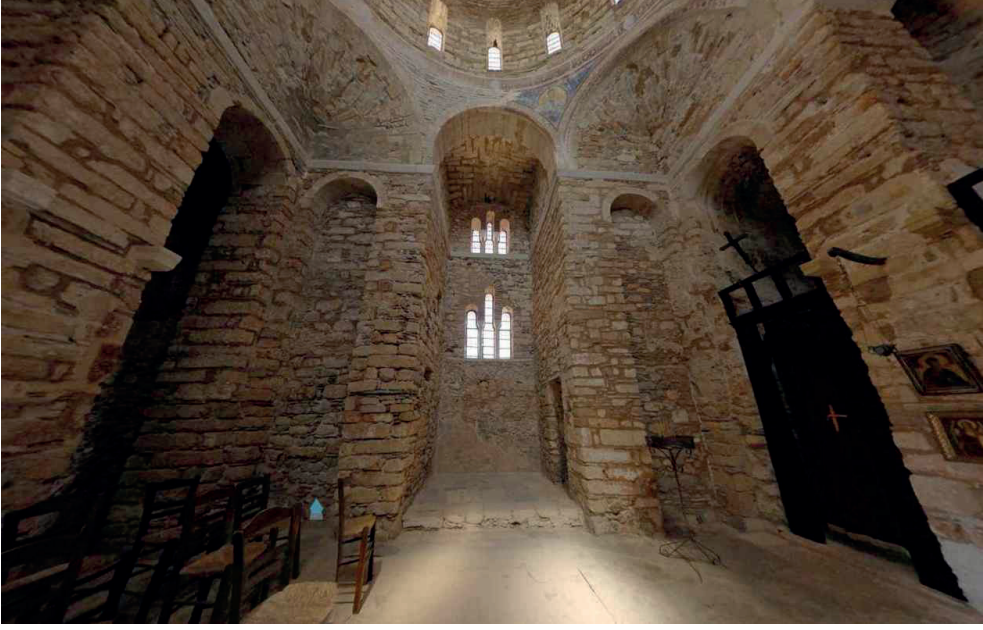
Görsel 33. Mihrap nişi

Batı (narteks) yönü: Merkezi kubbe altında narteks yönüne baktığımızda gördüklerimiz: Burası, apsisten dış nartekse uzanan aksın geçtiği yerdir. Arkanızı dönerseniz bema ve apsisi görürsünüz. Karşımızda ise ilk önce kapısı olmayan iç narteksi oluşturan, üzerinde yarım yuvarlak kemer formunda bir açıklık olan ilk geçiş vardır. Bu geçiş aydınlığında, dış nartekse ulaştıran 2 basamağı ve yarı aralanmış ahşap kapısıyla ikinci geçişi ve dış dünyanın parlak güneş ışığını görürüz. Apsis cephesinden farklı olarak, naosa bakan, ortadaki yanlarındaki ikisinden daha yüksek olan kemerli geçişlerin ardı boştur. Ancak boşluğun olduğu alanda, durumları çok da iyi olmayan figürlü freskolar vardır. Haç kolunun yan duvarları ve tonozu tamamen çıplak olup düzenli bir taş işçiliği gösterir.

Görsel 34. Batı duvar

Kuzey Yönü: Merkezi kubbe altında kuzey yönüne baktığımızda gördüklerimiz: Kuzey haç kolunun nihayetindeki duvarda, sözünü ettiğimiz iki katlı üçüz pencereleri görürüz. Haç kolunun sağında apsis tarafındaki yan odaya geçiş veren açık bir kapı, sol tarafta ise narteks tarafındaki yan odaya bakan, kapatılmış ama üstünde yaklaşık 20-30 cm yüksekliğinde aralık olan bir kapı vardır. Burada da yan odaların naosa bakan yüksek kemerli geçişleri kapatılarak, yüzeysel kemerli birer nişe dönüştürülmüştür. Haçın bu kolunun etiketleyecek bir yorumumuz yok. Haç kollarının yan duvarları ve tonozu tamamen çıplak olup düzenli bir taş işçiliği gösterir.

Görsel 35. Kuzey duvar

Dıştan ve içten kubbe kasnağı ve kubbe: Yapının ana kubbesinin, Son Bizans döneminde yüksek görülen kubbelerin kasnakları kadar olmasa da hatırı sayılır bir kasnak yüksekliği vardır. Kubbe ve kasnağının 70li yıllarda ve nispeten yeni bir resminde aynı özellikleri göstermesi en azından 70 yıldır önemli bir onarım görmediğini gösterir. 16 adet kasnak penceresiyle aydınlanan kubbe içinin yapısı düzenli bir taş ve tuğla sıralarından oluşan mimari bir yapısı vardır. Kasnak düz bir cepheye değil, kasnak boyunca her ikisinin arasında bir pencerenin olduğu, kasnağın örgü yapısına uyan yarım yuvarlak pilasterlerle hareketli bir görünüme sahiptir.

Görsel 36 Kubbe

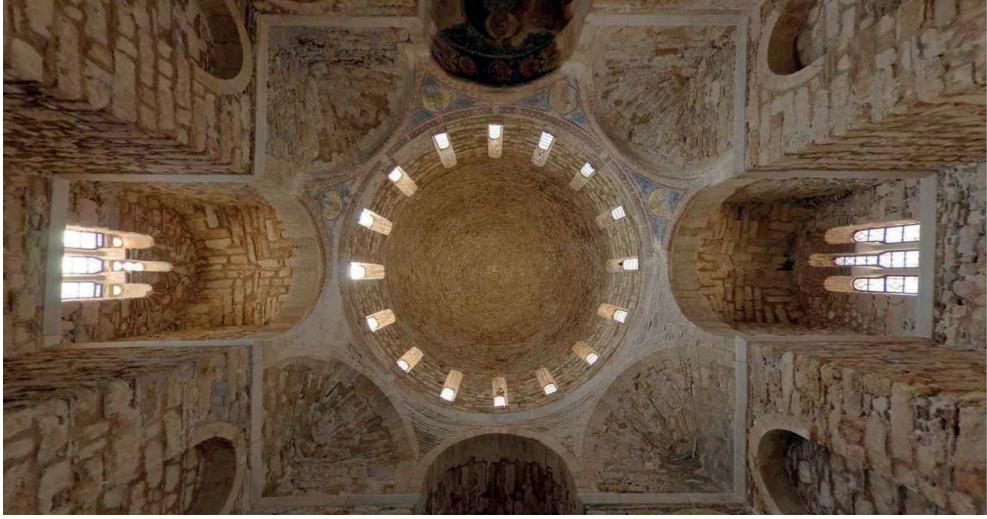

Görsel 37. Kubbe güneyden görünümü

Trompların dış yükseltisi ve haç kollarının üçgen alınlığının tepe noktaları aynı düzeydedir ve kasnaktaki kadar düzenli olmasa da buralarda da taş-tuğla işçiliği görülür. Kubbenin üst örtüsünün de düzenli bir kiremit kaplaması vardır.

16 kasnak penceresiyle aydınlık bir görünümü olan kubbe içinin mimari dokusu üzerinde herhangi bir resim izi görülmesi de kalanlara bakarak kubbe altında zengin bir resim programı olduğunu düşündüğümüz yapının, kubbesinin de bugünkü gibi boş olmayacağını düşünüyoruz. Kubbe içinde en azından Atina Daphni Kilisesi'nde olduğu gibi büyük bir İsa portresi olmalıydı. Ancak bugün için kubbe içinde, geniş cidarlı pencerelerin içinde bile hiçbir süsleme kalıntısı görülüyor. Kasnak pencerelerine içeriden

baktığımızda, kemer bölümlerin büyük boyutlu yayvan tuğlalarla desteklenen kemerlerin sağlam bir yapıya sahip olduğu anlaşılıyor. Görselini paylaştığım iki pencerenin birinde koyu bölümler olsa da bunların fresko değil birtakım çökmelerle ilgili izler olduğu anlaşılıyor.

Görsel 38. Kubbe ve haç kolları içten

Görsel 39. Kubbe ve kasnak pencereleri

Görsel 40. Kasnak pencereleri detay

Yapının, 360 derecelik fotoğraf tekniğiyle alınan iç resimleri, yukarıda yaptığım tanımlamaları yapabilmemi sağladı. Kullanılan teknik nedeniyle bazı parçaların gerçek detay ve görünümü zayıflasa da kilisenin alt yapısı ve kubbesini gösteren resimler **8 destekli yapıyı** ve **Kapalı Yunan Haçı Planı**, bize olabildiğince net olarak gösteriyor. (<https://www.360cities.net/image/monemvasia-agia-sofia-greece>)

Değerlendirme

Çalışmamıza başlarken ki bu başlangıç sempozyum tarihinden çok gerilerde kaldı. Buradaki Ayasofya, daha da eski bir tarihten beri aklımızdaydı. Semavi Eyice hocamız, sekiz destekli kapalı Yunan haçı oluşturan yapıları anlatırken Monemvasia'dan söz etme-

mişti ama bu çalışmada da yer verdiğimiz bir makalesi vardı. İnternet o zamanlar hayatımızda değildi, dolayısıyla tüm araştırmaları kütüphanelerde yapardık. Sonunda zaman değişti, dünyanın her köşesine sanal ortamdaki ulaşıyorduk, şartlar olgunlaşınca merak ettiğimiz pek çok konu gibi bir Monemvasia dosyası açtık. Sonuçta yukarıdaki metin ortaya çıktı. Amaç sadece Ayasofya'yı değil, Monemvasia'yı anlatmak ve sekiz destekli yapılar hakkında bir şeyler söyleyebilmektir. Bu çabanın sonucu sekiz destekli kiliseleri tek başlık altında irdelerken aslında iki bölümde incelemek gerektiğini fark ettik. Daha öğrenci iken Nea Moni bize Atina'dakilerden farklı geliyordu. Sekiz destekli yapılar kapalı Yunan haçı formu oluşturanlar ve oluşturmayanlar olarak iki bölümde incelenmeliydi: sekiz destekli kiliseler (kapalı Yunan haçı) ve sadece sekiz destekli kiliseler olarak. Kilisenin mimarisini, 360 derecelik fotoğraftan yararlanarak sanki karşısına oturmuş gibi her şeyini anlattığımızı sanıyoruz. Monemvasiya diğer bir deyişle Yunanistan'ın Cebel-i Tarık'ı da muhakkak görülmesi gereken bir coğrafya, tarih ve güzellik örneğiydi, Bizans'ın, Latinlerin, Osmanlı'nın paylaşmadığı hem göz alıcı hem de düşmanı korkutan bir şehirdi. Yukarıda değindiğim her şeyi, çalışmanın tamamında hissettiğimizi düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Akyay, B. (2011). “Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Benfeşe (Menekşe), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 11 (2), 129-154
- Büktel, Y. (2000). *Mimarlık Tarihi II*. Trakya Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Edirne,
- Büktel, Y. “Yunanistan Çalışmaları ve Khalke İsa'sı” 27. *Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Samsun, (Baskıda).
- Mükremin Halil Yinanç (1929). *Düsturname-i Enveri: Medhal*. İstanbul.
- Emecen, F. (2012). “Umur Bey” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42: 156-159.
- Eyice, S. (1991). “Ayasofya Camii” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4: 216-217
- Karahaliloğlu, A.-Kurak Açıcı, F. (2021). “Evaluation of The Similarity and Differences of Ayasofia Buildings in Turkey”, *Inonu University Journal of Culture and Art*, 7 (2): 1- 24
- Machiel, K. (1992). “Benfeşe” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5: 434-436
- Murat, C. (2017). “Düsturname-i Enveri'ye Göre Gazi Umur Paşa'nın Adalar Denizindeki Faaliyetlerinin Mahiyeti” *Türk Tarih Kurumu Uluslararası Ege Adaları Sempozyumu*.
- Mygdalis, K. (2021). *Hagia Sophia The Churches of the Wisdom of God Around World*. Interparliamentary Assembly on Orthodoxy, Athens.
- Wyse T.-Wyse W. (1865). *An Excursion in the Peloponnesus in the Year 1858*, Day & Son Limited, London.

İnternet Kaynakları

<https://www.haber7.com/seyahat/haber/2993995-turkiyenin-ayasofya-camiileri-farkli-sehirlerde-9-tane>

<https://www.thebyzantinelegacy.com/monemvasia>

https://en.wikipedia.org/wiki/Yiannis_Ritsos

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Benef%C5%9Fe>

<https://joebeckerphoto.wordpress.com/2011/05/13/the-gibraltar-of-greece-monemvasia/>

<https://www.360cities.net/image/monemvasia-agia-sofia-greece>

